

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Jennie Yxsjö

MÅLSÄGANDEBITRÄDETS
BETYDELSE FÖR
RÄTTEGÅNGEN I BROTTMÅL

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Professor Gunnar Bergholtz

Ämne: Processrätt

Vårterminen 2004

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Introduktion till ämnet	5
1.2 Syfte och avgränsning	5
1.3 Material och metod	5
1.4 Disposition	6
2 FRÅN MÅLSÄGANDE TILL BROTTSOFFER	7
2.1 Inledning	7
2.2 Målsägande	7
2.3 Stöd och hjälp till brottsoffer	8
2.3.1 Kontaktperson	9
2.3.2 Stödperson	9
2.3.3 Rättegångsombud och rättegångsbiträde	9
2.3.4 Rådgivning och allmän rättshjälp	9
2.4 Avslutning	10
3 MÅLSÄGANDEBEGREPPET	11
3.1 Inledning	11
3.2 Vem är målsägande?	11
3.3 Succession av målsäganderätten	12
3.4 Partiell målsäganderätt	12
3.5 Avslutning	13
4 BAKGRUND TILL INFÖRANDET AV MÅLSÄGANDEBITRÄDEN I RÄTTEGÅNGEN	14
4.1 Inledning	14

4.2	Nordisk föreblid	14
4.3	Skälen för införande av målsägandebiträden	15
4.4	Utvidgad rätt till målsägandebiträde	17
4.5	Avslutning	18
5	FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR FÖRORDNANDE AV MÅLSÄGANDEBITRÄDE	19
5.1	Inledning	19
5.2	Mål där målsägandebiträde kan förordnas	19
5.2.1	Sexualbrott	19
5.2.2	Våldsbrott	21
5.2.2.1	Helhetsbedömning	22
5.2.2.2	Betydelsen av personlig relation mellan målsägande och tilltalad vid förordnande av målsägandebiträde	23
5.2.3	Övriga brott	24
5.3	Barns rätt till målsägandebiträde	25
5.3.1	Särskild företrädare för barn	26
5.4	Efterlevandes rätt till målsägandebiträde	27
5.5	Avslutning	29
6	FÖRORDNANDE AV MÅLSÄGANDEBITRÄDE	31
6.1	Inledning	31
6.2	Polisens och åklagarens underrättelseskyldighet	31
6.3	Målsägandebiträdets kvalifikationer	33
6.3.1	Kostnad för målsägandebiträde	34
6.3.2	Målsägandebiträdets lämplighet	35
6.4	Tidpunkt för förordnande av målsägandebiträde	35
6.4.1	Förordnande i högre rätt	36
6.5	Byte av målsägandebiträde	37
6.6	Entledigande av målsägandebiträde	37
6.7	Avslutning	38
7	MÅLSÄGANDEBITRÄDETS UPPGIFTER	40
7.1	Inledning	40
7.2	Stöd och hjälp till målsäganden	40
7.3	Hjälp med enskilt anspråk	42

7.4	Målsägandebiträdets huvuduppgift	44
7.5	Avslutning	46
8	MÅLSÄGANDEBITRÄDETS BEHÖRIGHET	47
8.1	Inledning	47
8.2	Målsägandebiträdets behörighet under förundersökningen	47
8.3	Målsägandebiträdets behörighet under huvudförhandlingen	47
8.3.1	Målsägandebiträdets behörighet vid ett enskilt anspråk som handläggs under brottmålsrättegången	49
8.3.2	Målsägandebiträdets behörighet vid enskilt anspråk som handläggs i en separat process	49
8.4	Överklagande	51
8.5	Avslutning	52
9	HUR HAR INFÖRANDET AV MÅLSÄGANDEBITRÄDEN PÅVERKAT RÄTTEGÅNGENS FÖRLOPP?	53
9.1	Inledning	53
9.2	Förundersökningen	53
9.3	Huvudförhandlingen	54
9.3.1	Enskilda anspråk	56
9.4	Ökat antal förordnanden och ökade kostnader	57
9.5	Avslutning	58
10	AVSLUTANDE KOMMENTARER	59
	LITTERATURFÖRTECKNING	63
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	65

Sammanfattning

Den här uppsatsen behandlar målsägandebiträdets påverkan på rättegången. Uppsatsen inleds med en historisk tillbakablick och en kort presentation av stödmöjligheter till brottsoffer. Termen brottsoffer förekommer inte i lagstiftningen, istället så används benämningen målsägande. Vem som anses vara målsägande har betydelse för bland annat rätten till målsägandebiträde. Målsägande är den mot vilket brott är begånget, den som blivit förnärad av brott eller den som lidit skada av brott. Målsäganderätten är personlig och kan inte överlåtas. Bedömningen av vem som är att anse som målsägande har störst betydelse när det gäller efterlevande till dem som dödats genom brott.

Målsägandebiträde infördes efter Dansk och Norsk förebild 1988 i syfte att stödja brottsoffer och underlätta utredningen vid svåra och integritetskränkande brott, främst sexualbrott. Rätten till målsägandebiträde har successivt utvidgats till att omfatta allt fler brott. Kraven för att få målsägandebiträde har sänkts för att fler ska få möjlighet att ansöka om målsägandebiträde.

De brott som ger rätt till målsägandebiträde är främst sexualbrott, där målsägandebiträde är en presumtion och våldsbrott där en helhetsbedömning görs i det enskilda fallet. Det krävs att brottets art, bevisläget eller målsägandens personliga situation talar för att biträde bör förordnas. Även vid övriga brott som kan innebära fängelse finns det möjlighet att förordna målsägandebiträde om det med hänsyn till omständigheterna i fallet finns ett särskilt starkt behov av målsägandebiträde.

För att undvika de problem som kan uppstå när en vårdnadshavare eller någon som står denne nära misstänks för ett brott mot barn har lagen om särskild företrädare för barn införts. En särskild företrädare har större behörighet än ett målsägandebiträde i vissa situationer och kan träda in i vårdnadshavarens ställe. Även efterlevande till dem som dödats genom brott kan få målsägandebiträde.

Informationen till brottsoffer om rätten till målsägandebiträde kan förbättras. Allmänhetens kännedom om rätten till målsägandebiträde är låg, den har dock förbättras genom att målsägandebiträden har förekommit i mål som uppmärksammats i media. Den som arbetar som målsägandebiträde bör ha goda kunskaper i straffrätt och vara van att hantera den som utsatts för brott.

Den kritik som framförts när det gäller förordnande av målsägandebiträde är att många förordnanden sker sent och för att biträdet ska kunna ge det stöd och hjälp som behövs bör det ske tidigare. Uppsatsen behandlar även målsägandebiträdets uppgifter och ställer frågan, vilken bör

målsägandebiträdets huvuduppgift vara? Även målsägandebiträdets behörighet under rättegångens olika faser redovisas och hur behörigheten påverkas av om åtalet biträdes eller inte.

Till sist så diskuteras hur införandet av målsägandebiträden har påverkat rättegången, har det lett till bättre rättegångar? Får brottsoffret det stöd som avsågs när lagen infördes?

Förord

Tiden som student och Lundabo går mot sitt slut, fyra och ett halvt år som student på Juridicum är snart till ända. Det har varit en utvecklande och lärorik studietid som jag kommer att se tillbaka på med glädje. Jag kommer att sakna fikapauserna mellan pluggandet med *Anna, Maria, Marita och Kattis*, utan er hade jag aldrig kommit så här långt. Det känns som om det var igår som vi satt i cafeterian och försökte lösa uppgifterna i skatterätt, som slutade med att allt hamnade i expansionsfonder.

Examensarbetet har varit intressant och givande. Jag vill tacka min handledare *Professor Gunnar Bergholtz* som har varit till stor hjälp under arbetet med uppsatsen. Ett speciellt tack vill jag ge *Advokat Janet Hagbohm* från Helsingborg som tagit sig tid att svara på mina frågor om hur det är att arbeta som målsägandebiträde.

Ett stort tack till min familj som varit ett stort stöd under min studietid och som alltid stöttat mig i det jag gör. *Thomas* som står ut med mina utbrott när allt inte går som jag tänkt mig. Sist men inte minst, *Johanna* som alltid har tid att prata en stund och det har det blivit många och långa telefonsamtal som varit till stor hjälp när studierna inte gått så bra.

Nora den 27 april 2004

Jennie Yxsjö

Förkortningar

DV	Domstolsverket
FuK	Förundersökningskungörelse
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop.	Proposition
RPS	Rikspolisstyrelsen
RRV	Riksrevisionsverket
SFS	Svensk Författnings Samling
SOU	Statens Offentliga Utredningar

1 Inledning

1.1 Introduktion till ämnet

Ett målsägandebitråde är en advokat eller en jurist som har till uppgift att tillvarata brottsoffrets intressen i samband med förundersökning och rättegång. Tanken med införandet av målsägandebiträden var att ge brottsoffret eller målsäganden, som det heter i lagstiftningen, ökat stöd under rättegången, frågan är om den tanken har gått att genomföra.

Under arbetet med den här uppsatsen så har jag noterat att människor i allmänhet inte vet vad ett målsägandebitråde är och inte känner till deras arbetsuppgifter, åklagarens och den offentlige försvararens roller är mer välbekanta. Om målsägandebiträdets uppgifter är så okända bland allmänheten är frågan hur den som drabbas av ett brott ska kunna veta när det finns möjlighet att få ett målsägandebitråde.

1.2 Syfte och avgränsning

Syftet med den här uppsatsen är att se närmare på lagen om målsägandebitråde. Målsägandebiträdets roll och hur införandet av målsägandebiträden har påverkat rättegången. Först görs en genomgång av lagen om målsägandebitråde för att se vilka brott som ger rätt till målsägandebitråde, när målsägandebitråde ska förordnas, vem som ska förordnas. För att sedan gå vidare in på om införandet av målsägandebiträden har haft någon inverkan på rättegången och i så fall på vilket sätt det har påverkat rättegången.

Det är i huvudsak den form av stöd till brottsoffer som målsägandebiträden kan ge som tas upp i uppsatsen, andra former av hjälpinsatser kommer enbart att förklaras kortfattat för att läsaren ska kunna se det i relation till målsägandebiträden. Diskussionen om ersättningen till målsägandebiträden kommer inte att behandlas eftersom den ännu är under utredning.

1.3 Material och metod

Det material som använts är företrädesvis förarbeten, rättsfall, och doktrin främst lagkommentarer. För att komplettera det som beskrivs i litteraturen har jag valt att intervjua Advokat Janet Hagbohm från Helsingborg om hennes erfarenheter av att arbeta som målsägandebitråde.

Det finns inte så många studier som tar upp målsägandebiträden. En undersökning är DV -rapport 1996:2 som är en utvärdering av lagen om målsägandebitråde. Rapporten har tagits med trots att den är gammal,

eftersom den är den enda rapporten som behandlar målsägandebiträden. Den bygger på målundersökningar gjorda mellan första november 1995 och 31 januari, 1996 och på enkätundersökningar i tingsrätt och hovrätt. Enkäten har även besvarats av ett antal advokater och åklagare.

Sahlins undersökning Besöksförbud och Målsägandebitråde -brottsoffers erfarenheter, har också använts. Den återfinns som bilaga i SOU 1998:40 och är en intervjuundersökning gjord under 1996-1997 med 14 brottsoffer eller gärningsmän.

När det gäller rättsfall så har jag sökt i Rättsbanken bland Högsta domstolen och hovrätternas domar som rör målsägandebiträden.

Uppsatsen kommer i huvudsak att ta upp svensk lagstiftning. Andra länders lagstiftning kommer endast att beröras i den mån det har betydelse för den svenska lagstiftningen.

1.4 Disposition

Jag har valt att ha en kort inledning och avslutning på varje kapitel för att underlätta för läsaren. Uppsatsen inleds med en liten historisk tillbakablick och en kort presentation av det stöd som finns för brottsoffer. I kapitel 3 behandlas målsägandebegreppet då det är relevant vid bedömningen av vem som har rätt till målsägandebitråde. Kapitel 4 tar upp frågan varför målsägandebiträden infördes.

Förutsättningarna för att förordna målsägandebitråde och de mål där målsägandebitråde kan förordnas beskrivs i kapitel 5. I kapitel 6 redovisas reglerna för förordnande, byte och entledigande av målsägandebiträden. Kapitel 7 behandlar målsägandebiträdets uppgifter och kapitel 8 tar upp målsägandebiträdets behörighet. I kapitel 9 så ställs frågan hur införandet av målsägandebiträden har påverkat rättegången och till sist knyts uppsatsen ihop med avslutande kommentarer i kapitel 10.

2 Från målsägande till brottsoffer

2.1 Inledning

I det här kapitlet beskrivs kort hur målsägandens ställning i rättegången har förändrats från att ha varit en aktiv part till ett passivt brottsoffer. Här presenteras även kortfattat det stöd och den hjälp som ett brottsoffer kan få utöver målsägandebiträde.

2.2 Målsägande

Ordet målsägande är gammalt och viktigt. Den vars rätt blivit kränkt ägde sitt mål, sin talan. Var och en skulle själv försvara sin rätt, föra sin talan och driva sitt mål. Sett ur ett historiskt perspektiv så har brottmålen varit en angelägenhet mellan målsäganden och gärningsmannen. Målsäganden har själv fört sin talan inför rätten och med egna ord berättat vad som hänt. Idag har brottmålet i första hand blivit en affär mellan staten och gärningsmannen och åklagaren har i princip övertagit ansvaret för processen från målsäganden. Detta har möjliggjorts genom att målsäganden har omdefinierats från en aktiv och drivande part till en passiv part, ett brottsoffer.¹

Fram till slutet av 1800 talet var huvudregeln att den som utsatts för brott skulle driva saken på egen hand. I dag får vi i praktiken nöja oss med att anmäla brottet och överlåta det till rättsväsendet ämbetsmän att utreda, väcka åtal och driva målet.²

Enligt 1734 års lag hade den drabbade en absolut skyldighet att ange grova brott för domstolen. Målsäganderätten var inte bara en rättighet utan även en skyldighet för den drabbade att bidra till att lag och ordning upprätthölls.³ Genom införandet av rättegångsbalken 1948 blev det allmänna åtalet det primära och det enskilda åtalet det sekundära och detta var ett avgörande steg i riktning mot dagens system.⁴

Målsägandens aktiva ställning har successivt försvagats, dels genom att allt fler brott kommit att falla under allmänt åtal och dels genom att rätten har komplicerats och professionaliserats. Idag har åklagaren primär åtalsrätt för alla brottsbalksbrott med undantag för förtalsbrott. Målsäganden har transformerats till ett brottsoffer.⁵ Genom införandet av målsägandebiträde

¹ Lindstedt Cronberg sid. 25f.

² Lindstedt Cronberg sid. 26.

³ Lindstedt Cronberg sid. 33.

⁴ Lindstedt Cronberg sid. 34.

⁵ Lindstedt Cronberg sid. 36

och stödperson så får målsäganden idag en personlig uppbackning som tidigare saknats och Lindstedt Cronberg menar att denna uppbackning kan härledas ur målsägandes roll som offer snarare än som part.⁶

Från att det under 1700 talet var själva brottet som stod i centrum kom uppmärksamheten under 1800 talet att riktas mot brottslingen som fick utstå en ingående granskning utifrån olika perspektiv, biologiskt, psykologiskt och sociologiskt. Det var först under 1970-talet som uppmärksamheten kom att riktas mot brottsoffret.⁷

2.3 Stöd och hjälp till brottsoffer

Det är viktigt att den som utsatts för brott känner ett starkt stöd från samhällets sida och att de inte utsätts för ytterligare obehag. Samhället har en skyldighet att utreda brott och att straffa eventuella gärningsmän, görs inte detta finns det en risk för att lagarna inte efterlevs och att respekten för lagarna försvinner. Brottsoffret har en viktig roll när det gäller att på bästa sätt utreda och beivra brottet.⁸

Anser inte brottsoffret sig ha samhällets stöd finns det en risk för att hon inte tycker att det är mödan värt med en polisutredning och rättegång. Att stärka brottsoffrets ställning innebär inte att man tar brottsoffrets parti. Den tilltalades ställning får självklart inte försämrats på bekostnad av brottsoffret utan det är istället fråga om att uppmärksamma och lösa de problem som ett brottsoffer ställs inför på ett bättre sätt.⁹

Samhället har en skyldighet att hjälpa den som utsatts för brott. Anhöriga och frivilligorganisationer utgör ett viktigt stöd för brottsoffret men även vårdinsatser, social, ekonomisk och juridisk hjälp är viktiga. Behovet av juridisk hjälp är således en del av det totala hjälpbehovet som ett brottsoffer har. Hur mycket hjälp och stöd ett brottsoffer behöver beror på brottet och brottsoffrets personliga situation. Behovet av hjälp är utan tvivel störst vid olika typer av våldsbrott.¹⁰

Den här uppsatsen behandlar den juridiska hjälp som finns att tillgå för brottsoffer med fokus på målsägandebiträdet. I mindre svåra fall kan stödet till brottsoffer ges av polis och åklagare, som är skyldiga att hjälpa till med att utreda skadeståndsfrågan. När det behövs ytterligare hjälp så finns det förutom målsägandebiträden en rad andra möjligheter att tillgå och dessa beskrivs mycket kortfattat för att läsaren ska kunna värdera dessa i relation till målsägandebiträden.

⁶ Lindstedt Cronberg sid. 45.

⁷ RPS rapport 2001:1 sid. 7.

⁸ Bring sid. 217.

⁹ Bring sid. 217.

¹⁰ Bring sid. 218.

2.3.1 Kontaktperson

Enligt 10 § 3 stycket socialtjänstlagen så kan en kontaktperson utses av socialnämnden för att hjälpa den enskilde med personliga angelägenheter. Det krävs samtycke från den enskilde för att förordna kontaktperson. Kontaktpersoner är inte enbart till för brottsoffer men det har uttalats önskemål av bland annat sexualbrottskommittén att det borde finnas utrymme för att utse en kontaktperson för den som utsatts för sexualbrott. Kontaktpersonens uppgifter bestäms av den enskilde. Det är socialnämnden som prövar om det finns ett starkt behov av att utse en kontaktperson. Lämpliga kontaktpersoner är anhöriga och bekanta till brottsoffret. Den som utsetts till kontaktperson kan förordnas till stödperson i samband med rättegången.¹¹

2.3.2 Stödperson

En rättegång kan vara en stor psykisk påfrestning för målsäganden, särskilt när det gäller sexualbrott. Målsäganden konfronteras ofta med den tilltalade som till sin hjälp oftast har en försvarare, men i åklagarens uppgifter ingår det inte att ge stöd och hjälp till målsäganden. Det finns därför möjlighet enligt 20 kap 15 § första stycket rättegångsbalken att förordna en stödperson för målsäganden. Det är målsäganden själv som måste ta initiativet till stödperson och bestämma vem det ska vara. Syftet med stödpersonen är att ge en målsägande, som inte för talan i målet men ska höras under rättegången, en möjlighet att ha med sig ett stöd och att öka balansen mellan målsäganden och den tilltalade. Stödpersonen har inga juridiska befogenheter att biträda målsäganden utan är enbart ett moraliskt stöd åt målsäganden. De åtgärder som en stödperson kan vidta är att begära paus under rättegången och påtala när en fråga är särskilt påfrestande för målsäganden. Det finns även möjlighet att ha en stödperson med sig under förhör under förundersökningen enligt 23 kap. 10 § rättegångsbalken om det tillåts av förundersökningsledaren.¹²

2.3.3 Rättegångsombud och rättegångsbiträde

Den målsägande som för talan, det vill säga framställer ett yrkande i rättegången ses som part och har enligt 12 kap 1 § och 12 kap 22§ rättegångsbalken rätt att anlita rättegångsombud respektive rättegångsbiträde för att föra sin talan.¹³

2.3.4 Rådgivning och allmän rättshjälp

En målsägande som behöver juridisk hjälp utöver vad polis, åklagare, målsägandebiträde och domstol kan ge har enligt rättshjälpslagen möjlighet

¹¹ Bring sid. 219f, SOU 1986:49 sid. 69f.

¹² Bring sid. 219ff, SOU 1998:40 sid. 130.

¹³ SOU 1986:49 sid. 64.

att få juridisk rådgivning eller i vissa fall allmän rättshjälp med biträdandeförordnande.¹⁴

2.4 Avslutning

Målsägandens ställning i rättegången under de senaste århundradena kan beskrivas som en vågrörelse eller en pendelrörelse, under 1700-talet så var målsäganden den som stod i fokus vid ett brott, under 1800-talet riktades blickarna mer mot gärningsmannen för att under slutet av 1900-talet återigen se till målsäganden, men nu mer som ett brottsoffer än som målsägande.

Det stöd och den hjälp som målsäganden har möjlighet att få under en rättegång har utvecklats och blivit mer personlig under de senaste åren och mer professionell i och med att fokus på brottsoffer har ökat.

¹⁴ Bring sid. 250f.

3 Målsägandebegreppet

3.1 Inledning

För att kunna bedöma vem som har rätt till målsägandebiträde måste det först avgöras om personen är att anse som målsägande i rättegångsbalkens mening. Termen brottsoffer förekommer inte i lagstiftningen utan är ett allmänt begrepp för någon som på ett eller annat sätt blivit drabbad av brott men alla brottsoffer har inte åtalsrätt för de brott de blivit drabbade av.¹⁵ I rättegångsbalken används termen målsägande i stället för brottsoffer. Flera av de åtgärder som införts för att stärka brottsoffers ställning är knutna till begreppet målsägande. Vem som anses som målsägande har därför betydelse i flera avseenden, den enskilda åtalsrätten, rätt att ange vissa brott till åtal och möjligheten att föra talan om enskilt anspråk med anledning av brott.¹⁶

3.2 Vem är målsägande?

Enligt 20 kap 8 § rättegångsbalken är målsäganden den mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärad eller lidit skada. Här räknas upp tre olika rättsfakta som var för sig grundar målsäganderätt. Inget rekvisit utesluter det andra och det förekommer situationer som täcks av mer än ett rekvisit. Den för vilket brottet medför skada är inte heller alltid att se som målsägande.¹⁷

1. Den mot vilket brott är begånget

De andra rekvisiten utnyttjas oftast för att stärka det vanligaste rekvisitet, den mot vilket brott är begånget. Vid misshandel är det den misshandlade som är målsägande, vid stöld den bestulne och i dessa fall finns personen omnämnd i brottsbeskrivningen. I andra fall t.ex. vid brott mot allmänheten är det inte säkert att det finns någon målsägande.¹⁸ Målsäganderätten anses i dessa fall tillkomma den som skyddas genom straffbestämmelsen.¹⁹ Detta kritiseras av bland annat Ekelöf som menar att konstruktionen med skyddsintresse har drag av godtycklighet och att det inte ger någon mer vägledning än lagtexten. Han menar att det är bättre att söka svaret på vem som kan anses vara målsägande genom att analysera syftet med straffbudet och ta hänsyn till ändamålen, det vill säga upprättelse för målsäganden, kontroll av åklagarens arbete och hjälp till en fullständigare utredning.²⁰

¹⁵ Fredriksson och Malm sid. 24.

¹⁶ SOU 1998:40 sid. 87.

¹⁷ Ekelöf Rättegång II sid. 66f.

¹⁸ Ekelöf Rättegång II sid. 66f.

¹⁹ Heuman sid. 35.

²⁰ Ekelöf Rättegång II sid. 68, Bring sid. 148.

2. Den som blivit förnärmad av brott

Det råder delade meningar om vilken innebörd ordet förnärra har. Ekelöf anser att den som har blivit förnärrad av ett brott även i regel har lidit skada genom brottet och han menar att det krävs mer än att personen känt sig förnärrad av brottet.²¹ Heuman konstaterar dock att det är oklart vad som avses med uttrycket och att det inte finns någon rättspraxis där det har diskuterats.²²

3. Den som lidit skada av brott

Även innebörden av detta rekvisit är omdiskuterat. Enligt Heuman kan det dock sammanfattas så, att den som är skadeståndsberättigad på grund av ett brott bör anses vara målsägande om det inte åberopas särskilda skäl mot detta.²³

3.3 Succession av målsäganderätten

Vem som i ett visst fall är att anse som målsägande har betydelse i flera avseenden. Den enskilda åtalsrätten, det vill säga rätten att ange vissa brott till åtal, liksom möjligheten att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, gäller i allmänhet endast för den som är att anse som målsägande i förhållande till det begångna brottet. Målsäganden är i formellt hänseende att anse som part i rättegången endast när han eller hon för talan, det vill säga, framställer ett yrkande om ansvar eller skadestånd. Målsäganderätten är en rättighet av personlig natur och rätten till enskilt åtal kan inte överlåtas. Målsäganderätten kan inte heller övergå genom arv eller testamente. Det har dock ansetts nödvändigt att i vissa fall tillerkänna även andra personer samma rätt som målsäganden att ange brott eller föra ansvarstalan.²⁴

3.4 Partiell målsäganderätt

I 20 kap 13 § första stycket rättegångsbalken stadgas att vissa personer anses ha partiell målsäganderätt. Det måste dock hållas i minnet att vissa av de uppräknade närstående kan anses som målsägande i egentlig mening enligt 20 kap. 8 § fjärde stycket rättegångsbalken. Detta gäller t.ex. underhållsberättigade barn till den avlidne. Genom första stycket vidgas kretsen till närstående som inte är underhållsberättigade. Dessa personer får en partiell målsäganderätt och de bör lämpligen inte betecknas som målsägande i ett mål om de inte för svars- eller skadeståndstalan och så länge de inte uppträder som part kan de höras som vittnen.²⁵

²¹ Ekelöf Rättegång II sid. 66.

²² Heuman sid. 37.

²³ Heuman sid. 42.

²⁴ SOU 1998:40 sid.88.

²⁵ SOU 1998:40 sid.88.

Andra stycket kan dock uppfattas som ett undantag från förbudet mot succession av målsäganderätten. Av bestämmelsen framgår att om en målsägande avlidit eller på något annat sätt blivit dödad genom brott, har de uppräknade närstående samma rätt att ange brottet och föra skadeståndstalan på grund av brottet som tillkom den avlidne. De jämföras i vissa hänseenden med målsägande och får en partiell målsägandeställning. Denna talerätt för närstående är dock inte ovillkorlig, framgår det av omständigheterna att målsäganden inte ville ange eller åtala brottet får de efterlevande inte någon partiell målsäganderätt och det åligger rätten att självständigt pröva den frågan. Det är endast de efterlevande personligen som kan bli taleberättigade. Ett dödsbo kan således inte få partiell målsäganderätt.²⁶

3.5 Avslutning

Bedömningen av vem som är målsägande och därigenom har rätt till målsägandebiträde vid brott mot person är inte så komplicerad, där är det givet att det är den mot vilket brottet är begånget som anses vara målsägande. De rättsfall där bedömningen av vem som är att anse som målsägande har betydelse och kan vålla problem är när det gäller målsägandebiträden för efterlevande. Det återkommer jag till i kap 5.4

²⁶ SOU 1998:40 sid.88.

4 Bakgrund till införandet av målsägandebiträden i rättegången

4.1 Inledning

I det här kapitlet redovisas bakgrunden till införandet av målsägandebiträden i rättegången. Införandet av målsägandebiträden diskuterades i den så kallade sexualbrottsutredningen men vid den här tidpunkten ansågs det inte finnas något behov av att införa målsägandebiträden utan rättegångsbalkens regler ansågs tillräckliga. I remissvaren uttalade dock vissa instanser att bland annat våldtagna kvinnor skulle ges rätt till ett eget juridiskt biträde.²⁷

Diskussionen fortsatte, och rättshjälpskommittén fick 1984 i uppdrag att undersöka det rättsliga förfarandet i mål som gällde ansvar för sexualbrott och formerna för utvidgad rättshjälp för dem som utsatts för sexualbrott och vissa andra våldsbrott.²⁸ Arbetet ledde till att lagen om målsägandebiträde²⁹ trädde i kraft den första juli 1988. Den innebar en principiell nyordning som ger målsäganden en möjlighet att på statens bekostnad få ett eget juridiskt biträde vid förundersökning och rättegång vid vissa typer av brott.³⁰

4.2 Nordisk förebild

Vid utformandet av lagen om målsägandebiträde vändes blicken mot Danmark och Norge som sedan 1980 respektive 1981 infört rättigheten för målsäganden att få ett eget juridiskt biträde under förundersökning och rättegång, bakgrunden var att man ville stärka målsägandens ställning genom att ge denne ett eget biträde.³¹ En av anledningarna till införandet var de speciella påfrestningar som en målsägande i ett våldtäktsmål utsätts för och det faktum att det sällan finns vittnen till händelsen innebär att förhören i dessa fall blir ovanligt ingående. En annan anledning var omständigheten att den misstänktes handlande inte är straffbart om målsäganden samtycker och frågor om kvinnan i våldtäktsmål varit villig att inlåta sig med den misstänkte måste utredas. Det är vanligt att man under förhören kommer in

²⁷ SOU 1986:49 sid. 36, 40.

²⁸ SOU 1986:49 sid. 27.

²⁹ SFS 1988:609.

³⁰ Ds 1992:24 sid.20.

³¹ Målsäganden betraktas i dessa länder som ett vittne i processen och är därför endast närvarande vid huvudförhandlingen när hon eller han själv hörs.

på kvinnans tidigare sexuella erfarenheter och mot denna bakgrund ansågs att målsäganden i dessa mål har behov av sakkunnig hjälp som endast har till uppgift att ta tillvara hennes intressen. Tillämpningen inskränktes i Danmark till att omfatta endast våldtäkt medan i Norge även brott mot barn omfattas.³²

De danska och norska reglerna innebar vid den här tidpunkten i korthet att målsäganden i samband med polisanmälan informeras om sin rätt till biträde. Det är domstolen som förordnar om biträde och endast advokater kan bli aktuella. Målsäganden har vid sexualbrott alltid rätt att få ett biträde vid begäran och det sker ingen behovsprövning. Biträde kan förordnas i vissa fall även om det inte har begärts men behovet är uppenbart. Biträdets uppgift är att ta tillvara målsägandens intressen under utredningen och i samband med huvudförhandlingen. Biträdet skall informeras när polisen eller rätten avser att hålla förhör med målsäganden och har rätt att närvara vid dessa förhör och får även ställa kompletterande frågor till målsäganden. Biträdet har rätt att närvara under förhöret med målsäganden vid huvudförhandlingen och i övrigt i den utsträckning rätten bestämmer. Detta beror på att målsäganden betraktas som ett vittne i processen och är därför endast närvarande vid huvudförhandlingen då hon eller han själv hörs. Biträdet kan ställa frågor till målsäganden och kan protestera om målsäganden får frågor som är kränkande eller irrelevanta och även ta tillvara målsägandens processuella intressen genom att t.ex. ta ställning till om det är påkallat med stängda dörrar eller om den tilltalade skall förbjudas vara närvarande vid förhöret med målsäganden. Biträdet skall hjälpa målsäganden med att föra talan om enskilt anspråk och ge målsäganden den hjälp och stöd som är rimligt med hänsyn till saken.³³

Enligt rättshjälpskommittén är den allmänna uppfattningen både i Norge och i Danmark att rätten till juridiskt bistånd är viktigast under förundersökningen men i realiteten är det skadeståndsfrågan som har kommit mest i fokus sedan lagen om juridiskt bistånd till målsäganden infördes.³⁴

4.3 Skälen för införande av målsägandebiträden

En grundläggande orsak till att många brott aldrig anmäldes och att många målsägande inte ville medverka vid utredning av brott ansågs vara att de inte vill eller orkar med de påfrestningar som en rättegång innebär. Målsäganden behöver därför hjälp och stöd för att våga anmäla brottet liksom för att orka med utredningen. Vid sexualbrott är det vanligt att målsägandens berättelse är åklagarens enda bevis. Detta innebär att det

³² SOU 1986:49 sid. 71-73, 91.

³³ SOU 1986:49 sid. 71ff.

³⁴ Prop.1987/88:107. sid. 16.

ställs stora krav på målsäganden eftersom det blir av avgörande betydelse om målsägandens berättelse är trovärdig.³⁵

Vid införandet av advokathjälp till våldtäktsoffer i Norge och Danmark var ett av de viktigaste motiven att skydda målsäganden från kränkande frågor under förundersökningen och rättegången. Sexualbrottsutredningens undersökning tyder dock på att detta inte uppfattades som ett problem i Sverige. Även om målsäganden inte utsätts för osakliga eller olämpliga frågor kan förhör kännas pressande och förnedrande vid utfrågning om detaljer kring brottsituationen. Detta gäller särskilt om parterna har eller haft en nära relation. Det är alltid betydelsefullt att få en bild av händelsen för att avgöra hur handlingen ska rubriceras. Det är därför ofrånkomligt att målsäganden utsätts för svåra frågor, det är viktigt att förstå varför dessa frågor ställs och att målsäganden behandlas på ett sånt sätt att hon eller han inte utsätts för onödigt obehag.³⁶

Det kan behövas hjälp för att slippa kränkande eller onödiga frågor och hjälp för att faktiskt förstå att det ligger i målsägandens intresse att berätta om sina svåra upplevelser. I mål om sexualbrott har den tilltalade ofta ett intresse av att förringa målsägandens trovärdighet. Det är även vanligt att åklagarens huvudsakliga bevisning är målsägandens berättelse och att uppgift står mot uppgift. När åklagaren, försvararen och domstolen utsätter målsäganden för många och upprepade frågor kan det lätt ge målsäganden uppfattningen att uppgifterna ifrågasätts. Det är naturligt att målsäganden i dessa situationer känner sig utsatt och hjälplös.³⁷

Av rättshjälpskommitténs undersökning framgår att en övervägande del av de tillfrågade åklagarna och domarna anser att målsäganden i ett sexualbrottsmål skulle behöva ett eget juridiskt biträde och att dess främsta uppgift skulle vara att bistå i skadestandsfrågan. Sammanfattningsvis så kan det konstateras att målsäganden i ett sexualbrottsmål behöver hjälp och stöd för att orka med processen och för att veta vad förundersökningen och rättegången innebär. Dessutom behövs hjälp med att få sina intressen tillgodosedda när det gäller handläggningen, t.ex. begäran om stängda dörrar, att undvika onödiga påfrestningar i samband med förhör och rättegång och hjälp med ersättning för skador.³⁸

När det gäller att tillvarata målsägandens intressen är det svårt att ange vilka krav som bör ställas på polis respektive åklagare. Polisens huvuduppgift är att utreda brottet. Åklagarens roll är att föra ansvarstalan i målet, att vara objektiv och kritiskt värdera alla utsagor, såväl målsägandens som den tilltalades. Åklagaren får inte under förundersökningen handla så att det uppfattas som att han enbart står på målsägandens sida även om åklagaren ska kunna se fram mot en fällande dom så medför kravet på objektivitet att

³⁵ SOU 1986:49 sid.81.

³⁶ SOU 1986:49 sid.83.

³⁷ SOU 1986:49 sid.84.

³⁸ SOU 1986:49 sid.86.

han inte fullt ut kan fungera som ett biträde till målsäganden. Åklagaren ska även lägga ner åtalet om han finner att det inte är styrkt. Domstolens uppgift är att få fram alla relevanta fakta i målet för att kunna bedöma skuld och påföljdsfrågan och har av naturliga skäl begränsade möjligheter att hjälpa målsäganden, eftersom det inte får lämnas något utrymme för att ifrågasätta domstolens opartiskhet.³⁹

Utredningen begränsar inte användningen av målsägandebiträde till enbart våldtäktsmål utan föreslår att alla som utsatts för allvarliga sexuella övergrepp, oavsett kön och ålder ska ha rätt till målsägandebiträde. Avgränsningen görs eftersom behovet av hjälp i dessa mål bedöms vara typiskt sett större i sexualbrottsmål än i andra brottmål.⁴⁰ De brott som vid lagens tillkomst gav rätt till målsägandebiträde var, sexualbrott och där målsägandebiträde ska förordnas om inget annat talar för det. Även andra fall kan ge rätt till målsägandebiträde då brottet är av kvalificerad art och innebär en svår kränkning för offret och det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden kan antas att det finns ett starkt behov av ett biträde.⁴¹

En målsägande som inte för talan är formellt inte part i målet men har i flera avseenden samma rättigheter som en part och betraktas i praktiken ofta som en motpart till den misstänkte. Det är bara den som är part i målet som får ha biträde. Införandet av målsägandebiträde innebär en processuell nyordning eftersom vissa målsäganden även då de inte för talan får rätt till biträde. Det är inte ett biträde i rättegångsbalkens mening men rättegångsbalkens regler gäller.⁴²

4.4 Utvidgad rätt till målsägandebiträde

1991 utvidgades rätten till målsägandebiträde till att gälla samtliga sexualbrott såsom försök förberedelse stämpling och medhjälp till dessa brott. Någon prövning av målsägandens behov ska inte ske utan det ska i princip vara en presumtion att målsägandebiträde förordnas om det inte är uppenbart att behov av målsägandebiträde saknas.⁴³ För övriga brott blev reglerna om målsägandebiträde mer generösa. Något särskilt starkt behov av stöd krävs inte längre utan det är tillräckligt att det konstaterats ett behov av stöd. En helhetsbedömning ska göras i det aktuella fallet där man ser till målsägandens personliga situation. Förberedelse och stämpling till dessa brott ska även omfattas.⁴⁴

³⁹ SOU 1986:49 sid. 89.

⁴⁰ SOU 1986:49 sid. 93f.

⁴¹ Prop. 1987/88: 107 sid. 21.

⁴² SOU 1986:49 sid. 96.

⁴³ Prop. 1989/90:158 sid. 6, 11.

⁴⁴ Prop. 1989/90:158 sid.8,11.

Genom en lagändring 1994 så blev det möjligt att förordna målsägandebitråde vid samtliga brottsbalksbrott där fängelse ingick i straffskalan, då det ansågs nödvändigt med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och andra omständigheter.⁴⁵

Från och med den första juli 2001 har begränsningen för målsägandebitråde att enbart gälla brottsbalksbrott tagits bort. Numera kan målsägandebitråde förordnas vid samtliga brott som kan ge fängelse om det finns ett särskilt behov av biträde.⁴⁶

Domstolsverket diskuterar och utreder för närvarande om ersättningssystemet till målsägandebiträden ska göras om. Då frågan inte är färdigbehandlad kommer det inte att tas upp i den här uppsatsen.⁴⁷ Justitiedepartementet diskuterar en översyn av lagstiftningen för målsägandebiträden men arbetet har inte påbörjats ännu.

4.5 Avslutning

Att målsägandebiträden inte infördes förrän 1988 tycker jag är anmärkningsvärt med tanke på att Norge och Danmark införde juridiskt biträde för brottsoffer långt tidigare.

En av anledningarna till införandet av målsägandebitråde i Norge och Danmark var att skydda målsäganden mot kränkande frågor. Att den svenska utredningen då inte ansåg att problemen fanns i Sverige, ser jag som anmärkningsvärt. Idag är detta ett problem som ofta diskuteras och problemen borde ha varit ännu större på 1980-talet då det inte fanns målsägandebiträden som kunde hjälpa målsäganden i dessa situationer.

Att rätten till målsägandebitråde successivt har utvidgats ser jag som en naturlig utveckling av den ökade fokuseringen på brottsoffret. I och med att alla brott som kan innebära fängelse kan ge rätt till målsägandebitråde minskas också risken att mista rätten till målsägandebitråde om brottet rubriceras om.

⁴⁵ SOU 1998:40 sid. 114.

⁴⁶ Prop. 2000/01:79 sid. 92.

⁴⁷ Se DV rapport 2002:3.

5 Förutsättningar för förordnande av målsägandebitråde

5.1 Inledning

I det här avsnittet så beskrivs i vilka mål det kan vara aktuellt med ett förordnande av målsägandebitråde och de förutsättningar som måste vara uppfyllda för att ett målsägandebitråde ska kunna förordnas. Barns rätt att få målsägandebitråde och särskild företrädare för barn kommer att redovisas liksom möjligheten för efterlevande att få ett målsägandebitråde.

5.2 Mål där målsägandebitråde kan förordnas

Utgångspunkten i förarbetena är att målsäganden i allvarliga sexualbrottsmål alltid behöver ett biträde men från början så omfattades bara allvarliga sexualbrott enligt 6:e kap 1-6, 8, 9 §§ eller 12 § § brottsbalken, sexuellt ofredande var alltså undantaget. Målsägandebitråde skulle förordnas om det inte p.g.a. särskilda omständigheter kunde antas att målsäganden saknade behov av biträde. Rätt till målsägandebitråde medgavs även vid andra typer av brott med inslag av våld eller annan integritetskränkning om det med hänsyn till övriga omständigheter och personliga förhållanden kunde antas att målsäganden hade ett särskilt behov av biträde. Detta innebar att målsäganden vid mindre allvarliga sexualbrott, misshandel och olaga hot, rån eller grovt rån kunde få rätt till målsägandebitråde.⁴⁸

5.2.1 Sexualbrott

För den som utsatts för ett sexuellt övergrepp är det ofta mycket påfrestande att ta initiativ till en brottsutredning genom att anmäla brottet. Även om anmälan görs och målsäganden deltar i utredningen så är den efterföljande processen mycket påfrestande, särskilt vid huvudförhandlingen där allt blir offentligt.⁴⁹

I förarbetena till lagen konstateras det att antalet sexualbrott som anmäls är få och att många anmälningar tas tillbaka. Det finns självklart flera olika anledningar till varför så få brott anmäls och att en anmälan om sexualbrott ofta tas tillbaka. De anledningar som diskuteras i förarbetena är att sexualbrott är en allvarlig integritetskränkning och att det kan kännas svårt

⁴⁸ Ds 1992:24 sid. 20.

⁴⁹ Bring sid. 224.

att behöva konfronteras med gärningsmannen vid en rättegång. Vidare är det under förhör och rättegång ofta nödvändigt att ställa mycket personliga och intima frågor. Slutligen så förekommer det även att målsäganden och gärningsmannen försonas och det innebär ofta att målsäganden inte vill medverka i brottsutredningen.⁵⁰

En grundläggande orsak till att så få brott anmäls och att så många anmälningar tas tillbaka är också enligt förarbetena att brottsoffret inte vill eller orkar utsätta sig för de påfrestningar som en polisutredning och rättegång innebär.⁵¹ Även om målsäganden inte direkt får kränkande, osakliga eller olämpliga frågor under förhören så kan det kännas förnedrande och pressande särskilt vid detaljutfrågningar om vad som har hänt, för att komma fram till hur gärningen ska rubriceras och hur allvarlig den är. Det är därför viktigt att målsäganden förstår varför dessa frågor måste ställas, varför de måste besvaras och att målsäganden förstår att det faktiskt ligger i hennes intresse att lämna så fullständiga och riktiga uppgifter som möjligt för att visa på sin trovärdighet.⁵² Målsägandebiträdet har här en viktig uppgift att se till att målsäganden inte utsätts för onödiga och kränkande frågor.⁵³

En annan anledning till att förordna målsägandebiträden vid sexualbrott är att gärningsmannen ofta förnekar brottet och då står ord mot ord. Målsägandens berättelse är ofta åklagarens enda bevisning och helt avgörande för målet. Försvaret har därför ofta ett starkt intresse av att förringa målsägandens trovärdighet. Frågor till målsäganden upplevs ofta av målsäganden som att de uppgifter hon lämnat ifrågasätts genom dessa frågor och det kan ge en känsla av utelämnande och hjälplöshet.⁵⁴

Att gärningsmannen ofta riskerar ett långt fängelsestraff innebär också en press på målsäganden. Antalet sexualbrottsmål som överklagas är också högt och det innebär ytterligare en belastning på målsäganden som tvingas gå igenom processen en gång till.⁵⁵ Det är viktigt att målsäganden informeras om vilka möjligheter som finns för att slippa förhöras i den tilltalades närvaro och begära att förhandlingen hålls inom stängda dörrar.⁵⁶

Målsägandebiträde ska därför enligt 1 § första stycket, första punkten lagen om målsägandebiträde, förordnas i mål om sexualbrott enligt 6 kap. brottsbalken om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av ett biträde. Det bör således inte förordnas målsägandebiträde för den som motsätter sig det, dock ska det i undantagsfall finnas möjlighet att förordna målsägandebiträde utan att målsäganden begärt det. Det gäller till exempel

⁵⁰ Prop. 1987/88:107 sid. 17.

⁵¹ SOU 1986:49 sid.81.

⁵² Prop. 1987/88:107 sid.18.

⁵³ SOU 1986:49 sid. 84, Bring sid. 226.

⁵⁴ SOU 1986:49 sid. 84 Prop. 1987/88:107 sid.18.

⁵⁵ Bring sid. 226.

⁵⁶ Prop. 1987/88:107 sid.18.

när målsäganden befinner sig i ett chocktillstånd till följd av brottet och här finns alltså en stark presumtion för att målsägandebitråde ska förordnas.⁵⁷

Av Domstolsveketets rapport kan det utläsas att 22% av alla förordnanden 1995 var sexualbrott. De mest frekventa brotten var sexuellt ofredande 19%, våldtäkt 18 % och sexuellt utnyttjande av underårig 16 %.⁵⁸ Förordnandena enligt första punkten meddelas i princip utan någon ingående prövning.⁵⁹

Av rättspraxis går det att dra slutsatsen att domstolarna är generösa med att förordna målsägandebitråde när det gäller målsäganden som kan komma att medverka i rättegången. Ett sådant exempel som gäller förordnande av målsägandebiträden vid sexualbrott är NJA 2002 sid. 439, där målsägandebitråde har förordnats vid en återupptagen förundersökning med anledning av resningsansökan i ett mål som gäller grovt sexuellt utnyttjande. Högsta domstolen skriver i sitt beslut att enligt 1 § lagen om målsägandebitråde ska ett biträde förordnas när förundersökning inletts när det gäller sexualbrott om det inte är uppenbart att behov saknas. Grunderna för lagen talar därför starkt för att ett målsägandebitråde bör kunna förordnas även i samband med en förundersökning som eventuellt kan resultera i en resningsansökan.⁶⁰

RH 1990:33 visar däremot på en restriktivare tillämpning. Målet gällde bland annat grov våldtäkt mot tre barn. I tingsrätten medverkade de som målsägande och för var och en hade det förordnats ett målsägandebitråde. Den fällande domen överklagades av den dömde i hovrätten och då uppkom frågan om målsägandebitråde fortfarande var befogat eftersom barnen inte skulle höras i hovrätten och inte förde någon skadeståndstalan. Hovrätten anser att det inte föreligger något behov av stöd och hjälp, som gör att de är i behov av målsägandebitråde och att barnens mödrar ska höras i rätten anses inte utgöra ett skäl för att biträdesförordnandet ska bestå.⁶¹

5.2.2 Våldsbrott

Vid vissa våldsbrott ska målsägandebitråde kunna förordnas. Anledningen till detta är att man vill täcka in de brott där målsäganden är speciellt utsatt såsom brott mot barn och kvinnor. Mål där den enda bevisningen ofta är målsägandens berättelse och helt avgörande för prövningen i målet. Ett exempel är enligt förarbetena kvinnomisshandel där målsäganden på grund av sin relation till den misstänkte sällan gör en polisanmälan. Målsäganden kan i dessa fall ha svårt att orka med en utredning eftersom det kan förekomma påtryckningar från den misstänkte och dennes anhöriga som

⁵⁷ Prop. 1987/88: 107 sid. 37, SOU 1986:49 sid. 103.

⁵⁸ DV rapport 1996:2 sid. 14ff.

⁵⁹ DV rapport 1996:2 sid.16.

⁶⁰ NJA 2002 s 439.

⁶¹ RH 1990:33.

syftar till att målsäganden ska ta tillbaka sin anmälan. Här finns det ett uppenbart behov av ett juridiskt biträde.⁶²

5.2.2.1 Helhetsbedömning

När det gäller våldsbrott är förutsättningarna för förordnande av målsägandebiträde betydligt mer restriktiva än när det gäller sexualbrott. Enligt förarbetena så ska behovet i det enskilda fallet prövas genom en helhetsbedömning av målsägandens situation i relation till brottet och det krävs att det finns ett behov av målsägandebiträde. Hänsyn ska tas till målsägandens personliga situation, brottets art och bevisläget. En typisk situation som tidigare nämnts där målsäganden är i ett utsatt läge, är när målsäganden och gärningsmannen har haft en relation. Andra personliga omständigheter som kan ha betydelse för om biträde skall förordnas är t.ex. enligt förarbetena förståndshandikapp, sjukdom, depression till följd av brottet, beroendeställning i förhållande till gärningsmannen eller att målsäganden är gammal eller ett barn.⁶³

Enligt andra punkten i 1 § skall därför målsägandebiträde förordnas vid brott enligt 3 eller 4 kap brottsbalken om fängelse kan följa på brottet, brott enligt 8 kap 5 eller 6 § brottsbalken eller försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott, och om det med hänsyn till den misstänkte eller på grund av andra omständigheter kan antas att målsäganden är i behov av ett målsägandebiträde.⁶⁴

Före lagändringen 1991 krävdes det att målsäganden kunde antas ha ett särskilt starkt behov av biträde och att förordnanden enligt den här punkten skulle ske med stor restriktivitet, avsikten med ändringen till ett starkt behov var att mjuka upp förutsättningarna för att markera att bedömningen inte skulle vara lika restriktiv.⁶⁵

Ett rättsfall som utgår från de restriktivare reglerna före 1991 men som ändå är ett bra exempel på brott där kriterierna för målsägandebiträde gällande våldsbrott uppfylls är RH 1988:125.⁶⁶ Rättsfallet gäller frågan om förordnande av målsägandebiträde i mål om kvinnomisshandel som innefattar bland annat olaga hot och misshandel. Hovrätten ansåg att det fanns ett särskilt starkt behov av målsägandebiträde av flera skäl eftersom samtliga åtalade gärningar innebar angrepp eller hot mot målsäganden. Dessa skäl utgjordes av att gärningsmannen var hennes f.d. sambo och även var far till ett av hennes barn, samt att bevisningen utgjordes främst av hennes berättelser.⁶⁷

⁶² Prop. 1989/90:158 sid. 7, Bring sid. 229.

⁶³ Prop. 1989/90: 158 sid. 11.

⁶⁴ SOU 1998:40 sid. 124.

⁶⁵ Prop. 1989/90:158 sid. 7.

⁶⁶ se Renfors, Sverne sid. 186.

⁶⁷ RH 1988:125.

5.2.2.2 Betydelsen av personlig relation mellan målsägande och tilltalad vid förordnande av målsägandebitråde

Målsägandens relation till den tilltalade är också av betydelse när det gäller förordnande av målsägandebitråde vid våldsbrott. I förarbetena har det uttalats att i de fall där det inte finns en personlig relation mellan brottsoffer och förövare så ska omständigheter såsom förståndshandikapp, sjuklighet, depression till följd av brottet, beroendeställning och även ålder beaktas. Det innebär att om det finns eller har funnits en personlig relation mellan målsäganden och den misstänkte så är presumtionen för förordnade av målsägandebitråde starkare.

Ett mål som belyser detta gällde försök till mord och där de två målsägandena tidigare hade dömts för brott mot den tilltalade, ansågs det inte föreligga någon personlig relation mellan de inblandade. Hovrätten ansåg inte heller att det kommande förhöret skulle komma att bli så pressande att var befogat med målsägandebitråde eftersom saken redan hade behandlats i tidigare mål. Det sågs inte som något typiskt exempel på när biträde kan förordnas.⁶⁸

I ett mål om olaga hot, där målsäganden var advokat och hotats av en klients före detta man, avslog tingsrätten begäran om målsägandebitråde med hänvisning till att målsäganden var advokat och därför inte kunde antas ha något särskilt behov av målsägandebitråde. Även hovrätten var av den åsikten att målsägandebitråde inte skulle förordnas men av en annan orsak. De ansåg att det inte fanns någon personlig relation mellan målsäganden och den tilltalade, eftersom de endast träffats vid tre tillfällen. Det fanns inte heller några övriga omständigheter som talade för att det finns ett behov av målsägandebitråde. Den tilltalade hade dessutom vitsordat händelseförloppet och målsäganden hade inte framställt något skadeståndsanspråk.⁶⁹

När det gäller betydelsen av en personlig relation har det i ett annat mål om olaga hot där det inte fanns någon personlig relation mellan målsägande och den tilltalade, så ansågs det dock vid en helhetsbedömning finnas skäl för målsägandebitråde. Kraven som ställs i förarbetena anser domstolen vara för högt ställda. Hovrätten säger i domen att om det skall krävas sådana speciella omständigheter som det anges i förarbetena i de fall då det inte finns någon personlig relation så borde det ha tagits med i lagtexten. Som lagen är utformad idag så kan rätten till målsägandebitråde inte göras beroende av att omständigheterna är så ömmande som förarbetena antyder.⁷⁰

När det gäller våldsbrott är det vanligt förekommande bland kvinnliga målsäganden att de har eller har haft någon slags relation med den

⁶⁸ RH 1998:104.

⁶⁹ RH 2001:13.

⁷⁰ RH 2002:1.

misstänkte. Hela 88 % av kvinnorna i Domstolsverkets undersökning hade någon form av relation till den misstänkte men för männen var siffran 43%. Skillnaden syns ännu tydligare om man ser till vilken sorts relation som funnits med den tilltalade, hela 47 % av kvinnorna är eller har varit partner till den misstänkte medan motsvarande siffra för männen endast är några få procent.⁷¹

Domstolarna prövar behovet av målsägandebitråde i enlighet med förarbetena, vilket innebär att en helhetsbedömning av målsägandens situation görs. Detta förfarandesätt bekräftas även i utvärderingen av lagen. De omständigheter utöver målsägandens relation som anses vara avgörande är bland annat att brottet är allvarligt, att det innebär en svår kränkning, att målsäganden på grund av oro, rädsla och utsatthet har ett behov av stöd och hjälp, att målsäganden kan komma att utsättas för pressande förhör eller att talan om enskilt anspråk är komplicerad.⁷²

1995 gällde 70% av alla förordnanden om målsägandebiträden våldsbrott. Det dominerande huvudbrottet var misshandel med 52 %. Andra vanliga huvudbrott var grov misshandel 11 %, olaga hot 9 %, grovt rån 6 %, rån 4% och i drygt 1 % av fallen var mord huvudbrott.⁷³

5.2.3 Övriga brott

Enligt tredje punkten skall målsägandebitråde förordnas vid andra brott som kan innebära fängelse om det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och övriga omständigheter kan antas att det finns ett särskilt starkt behov av ett målsägandebitråde.⁷⁴

Lagtexten är utformad så att det markeras att ett förordnande av biträde enligt denna punkt ska ske med restriktivitet. Brottet ska i det enskilda fallet ha varit kvalificerat och inneburit en svår kränkning. Bevisläget och det processuella läget ska vara sådant att man kan räkna med att målsäganden kan komma att utsättas för ingående eller pressande förhör. Även målsägandens fysiska eller psykiska tillstånd skall vara sådant att målsäganden kan antas ha en väsentlig nytta av ett juridiskt biträde. Detta innebär inte att målsägandebitråde i de mål som omfattas av denna punkt ska förordnas regelmässigt utan bara när det är påkallat av de skäl som anges. Exempel på brott där förordnande enligt den tredje punkten kan bli aktuellt är utpressning, bedrägeri, stöld, skadegörelse, övergrepp i rättssak, våld och hot mot tjänsteman och mordbrand.⁷⁵

Denna punkt begränsades tidigare till att enbart gälla övriga brottsbalksbrott men begränsningen har nu tagits bort eftersom det även finns andra brott där

⁷¹ DV rapport 1996:2 sid. 25.

⁷² DV rapport 1996:2 sid.16.

⁷³ DV rapport 1996:2 sid. 14ff.

⁷⁴ SOU 1998:40 sid. 125.

⁷⁵ NJA II 1994 sid. 108, Prop. 1993/94:26 sid. 19.

det kan finnas ett lika starkt behov av målsägandebitråde, t.ex. överträdelse av besöksförbud. I tidigare förarbeten ansågs det att begränsningen inte skulle få så stor betydelse då endast ett fåtal fall av överträdelser av besöksförbud prövades av domstol och att de ofta innefattade andra brott som gav rätt till målsägandebitråde. Detta har nu omprövats eftersom antalet meddelade besöksförbud och överträdelser av dessa ökat kraftigt de senaste åren. Även om antalet överträdelser av besöksförbud som inte omfattar andra brott är relativt få, får det anses rimligt att en domstol ska ha möjlighet att förordna om målsägandebitråde i dessa fall om förutsättningar finns. Möjligheten att förordna målsägandebitråde enligt tredje punkten ska fortfarande vara begränsad till de situationer då det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och situationen i övrigt antas att det finns ett särskilt starkt behov av biträde. Ändringen innebär att domstol kan förordna om målsägandebitråde i alla mål om brottmål som kan ge fängelse om förutsättningarna är uppfyllda.⁷⁶

Av Domstolsverkets rapport som gjordes innan lagändringen framgår det att det för förordnande av målsägandebitråde enligt tredje punkten krävs att det rör sig om ett påtagligt kvalificerat brott som innebär en svår kränkning och att målsäganden befinner sig i en dålig fysisk eller psykisk situation. Domstolarna fäster även stor vikt vid målsägandens relation till den tilltalade, målsägandens ålder och eventuellt förståndshandikapp. Sammanfattningsvis kan sägas att det görs en ingående prövning av målsägandens behov av stöd och hjälp och att denna punkt tillämpas restriktivt.⁷⁷

Endast 3% av förordnandena 1995 grundades på den här punkten. De mest frekventa huvudbrotten var misshandel, egenmäktighet med barn, grov stöld, olaga frihetsberövande, bedrägeri och skadegörelse⁷⁸

5.3 Barns rätt till målsägandebitråde

Även den som inte är myndig har rätt att få ett målsägandebitråde. Vårdnadshavaren kan för barnets räkning begära att ett målsägandebitråde förordnas. Behörigheten att företräda den som inte är myndig tillkommer vanligtvis vårdnadshavaren, som i sin tur kan ge målsägandebiträdet fullmakt. Målsägandebiträdet ska rådgöra med både vårdnadshavaren och målsäganden för att på bästa sätt tillvarata målsägandens intressen. Den domstol som förordnar målsägandebitråde för den som inte är myndig bör vara uppmärksam på situationer när barnets och vårdnadshavarens intressen inte är detsamma eller när vårdnadshavaren av andra skäl inte tillvaratar barnets intressen. Det kan t.ex. vara så att det aktuella målet gäller sexuella övergrepp inom familjen och då finns det verkligen ett stort behov av

⁷⁶ Prop. 2000/01:79 sid. 39f.

⁷⁷ DV rapport 1996:2 sid.16f.

⁷⁸ DV rapport 1996:2 sid. 14ff.

målsägandebitråde. Domstolen har därför möjlighet att förordna ett målsägandebitråde ex officio för den som inte är myndig.⁷⁹

Det kan krävas att en god man förordnas för den som inte är myndig för att kunna underteckna en rättegångsfullmakt för målsägandebiträdet om vårdnadshavaren till exempel är gift med den misstänkte. Vårdnadshavaren har då inte behörighet att företräda målsäganden och kan inte med giltig verkan underteckna en rättegångsfullmakt för målsägandebiträdet.⁸⁰

5.3.1 Särskild företrädare för barn

Då barn utsatts för brott utses det normalt ett målsägandebitråde men denne kan dock inte överta uppgifter som ankommer på vårdnadshavaren.⁸¹ Som en lösning på problemet infördes den första januari år 2000 en lag om särskild företrädare för barn.⁸² Lagen har till syfte att stärka barns rätt när vårdnadshavaren eller någon som vårdnadshavaren har ett nära förhållande till är misstänkt för brott mot barnet. Den särskilda företrädaren ska i stället för vårdnadshavaren ta tillvara barnets rätt under förundersökning och rättegång. En central bestämmelse är möjligheten för domstolen att fatta ett intermistiskt beslut om förordnande så att vissa inledande utredningsåtgärder kan genomföras utan vårdnadshavarens vetskap, den här möjligheten kan vara av stor betydelse när det gäller den här sortens utredningar. Ett av motiven till lagen var att det i vissa fall finns behov för åklagare och polis när det gäller misstanke om sexuella övergrepp mot barn av en närstående, att kunna företa vissa utredningsåtgärder utan vårdnadshavarens vetskap. Det finns annars risk för att dessa brott förblir outredda och att pågående övergrepp fortsätter.⁸³

Till särskild företrädare för barn får endast förordnas den som på grund av sina kunskaper, erfarenheter och personliga egenskaper är lämplig för uppdraget. Förordnande kan ske intermistiskt utan vårdnadshavarens vetskap om det anses nödvändigt för att ta tillvara barnets rätt.⁸⁴

Barnets företrädare kommer i praktiken att utföra delvis samma uppgifter som ett målsägandebitråde men uppgifterna skiljer sig dock på en viktig punkt. Enligt rättegångsbalkens mening är målsägandebiträdet endast ett rättegångsbiträde och har ingen möjlighet att agera på egen hand utan fullmakt från huvudmannen medan en särskild företrädare för barn däremot övertar vårdnadshavarens befogenheter att tillvarata den omyndiges rätt under förundersökning och rättegång. Syftet med en särskild företrädare för barn är att denna i vissa situationer träder in i vårdnadshavarens ställe och

⁷⁹ Bring sid. 245. Renfors, Sverne sid.183.

⁸⁰ RH 1995:9.

⁸¹ Prop. 1998/99:133 sid. 12.

⁸² SFS 1999:997.

⁸³ Prop. 2000/01:79 sid. 57.

⁸⁴ Lindgren m.fl. sid. 180.

det är även viktigt att den särskilda företrädaren intar en oberoende ställning i förhållande till vårdnadshavarna.⁸⁵

5.4 Efterlevandes rätt till målsägandebitråde

Utrymmet för att förordna målsägandebitråde för efterlevande till personer som dödats genom brott och som omfattas av lagens tillämpningsområde är begränsat och praxis är skiftande. Det som varierar är i vilken utsträckning och på vilket sätt målsägandebitråde förordnas. I något fall har biträde förordnats för dödsboet i andra fall har de efterlevande personligen fått målsägandebitråde. Det förekommer också att begäran om målsägandebitråde för de efterlevande lämnas utan bifall. Brottsofferutredningen konstaterar att rättsläget är oklart och att det finns ett behov av att klargöra i vilka fall det skulle vara aktuellt att förordna ett målsägandebitråde.⁸⁶

Till att börja med kan det konstateras att ett målsägandebitråde lagligen kan förordnas endast för fysiska personer alltså inte för ett dödsbo. För att ett målsägandebitråde ska förordnas för efterlevande så krävs att de har behov av det stöd och den hjälp som ett målsägandebitråde ger och i dessa fall ska förordnandet ske personligen. Vissa närstående som t.ex. underhållsberättigade barn är att anse som målsägande i rättegångsbalkens mening och för dem kan målsägandebitråde förordnas enligt gällande rätt.⁸⁷

Brottsofferutredningen menar att rätten till målsägandebitråde bör utvidgas till att avse även efterlevande som inte intar direkt målsägandeställning. Som lämplig avgränsning föreslås den som anges i 20 kap. 13 § första stycket rättegångsbalken, det vill säga make, bröstarvinge, fader, moder, syskon och även sambo bör tilläggas tycker utredningen. Den föreslagna utvidgningen av efterlevande som kan få målsägandebitråde ligger i linje med den utvidgning av rätten till skadestånd med anledning av närståendes död genom brott som gjorts i praxis. För att ett förordnande ska bli aktuellt krävs att det föreligger ett behov av biträde med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och övriga omständigheter.⁸⁸

Regeringen konstaterar i den efterföljande propositionen att utrymmet för att förordna målsägandebitråde för efterlevande är mycket begränsat. Förutom att den efterlevande ska ses som målsägande enligt processrättsliga regler så ska även förutsättningarna enligt lagen om målsägandebitråde vara uppfyllda. Av rättspraxis kan dock utläsas en generösare tillämpning. I flera uppmärksammade rättegångar under de senare åren t.ex. vid Stureplansrättegången, rättegången om mordet i Malexander och

⁸⁵ Prop. 1998/99:133 sid. 19.

⁸⁶ SOU 1998:40 sid. 133f.

⁸⁷ SOU 1998:40 sid. 133f.

⁸⁸ SOU 1998:40 sid. 133f.

brandrättegången i Göteborg har målsägandebiträden förordnats för efterlevande. Detta är enligt regeringens mening en helt rimlig utveckling och den kan även sägas gå hand i hand med utvecklingen som skett i rättspraxis avseende närståendes rätt till ersättning för psykiska besvär som utgör personskada. Det är förståeligt att närstående till den som dödats genom brott kan vara i behov av stöd och att tiden fram till rättegång kan vara lika smärtsam och pressande för dem. Regeringen menar att det ur principiell synvinkel dock får anses tveksamt att ge dem som överhuvudtaget inte är målsägande tillgång till kostnadsfritt juridiskt biträde. De nuvarande reglerna anses vara väl avvägda och därför genomförs inte den ändring som föreslagits av brottsofferutredningen.⁸⁹

I ett avgörande från Hovrätten över Skåne och Blekinge hänvisas till regeringens uttalande i propositionen. Där förordnas målsägandebiträde för föräldrar och syskon till två omkomna flickor i ett mål som gäller grovt vållande till annans död. Hovrätten skriver att föräldrarna och syskonen har drabbats av en sådan skada att de ska behandlas som målsägande. Även om målsägandenas behov av biträde främst avser skadeståndstalan så finner hovrätten med bakgrund av uttalandena i propositionen, praxis och övriga omständigheter i fallet, att målsägandebiträde förordnas.⁹⁰

I ett annat rättsfall gällande mord på en kvinna på ett vårdhem och där den tilltalade var en av vårdarna på hemmet, har målsägandebiträde förordnats för kvinnans son. Hovrätten konstaterar att det inte kan sägas ha funnits någon personlig relation mellan målsäganden och den tilltalade då de endast har träffats några få gånger. Hovrätten menar att det inte med hänsyn till själva brottet ens kan ifrågasättas om målsäganden har några intressen som behöver tillgodoses. Det är även oklart om åklagaren kommer att hjälpa till i skadestandsfrågan. Hovrätten anser dock att målsäganden i det här fallet har behov av stöd och hjälp i övrigt i målet även om han inte kommer att höras i ansvarsdelen och mot bakgrund av detta och övriga omständigheterna anses att målsäganden har behov av biträde.⁹¹

Målsägandebiträde har även förordnats för föräldrarna till en kvinna som misstänkts ha dödats av en före detta pojkvän. Enligt praxis kan föräldrarna komma att få skadestånd och är därmed att betrakta som målsägande. De måste också anses ha haft en nära relation till den tilltalade då han under en tid haft sällskap med dottern och även en tid bott tillsammans med familjen. Målsägandebiträde förordnades därför med hänsyn till den personliga relationen mellan föräldrarna och den misstänkte och övriga omständigheter i fallet.⁹² Avslutningsvis kan det konstateras att domstolarna är relativt generösa med förordnanden av målsägandebiträde för efterlevande till de som dödats genom brott.

⁸⁹ Prop. 2000/01:79 sid.43.

⁹⁰ Hovrätten över Skåne och Blekinge 2002-02-21, Mål nr Ö 445-02.

⁹¹ RH 2000:1.

⁹² RH 1997:120.

5.5 Avslutning

Rätten till målsägandebitråde har successivt utvidgats i och med att situationen för brottsoffer uppmärksammats allt mer. Reglerna har mjukats upp för att allt fler ska få möjlighet att ansöka om målsägandebitråde.

De brott som kan ge rätt till målsägandebitråde är först och främst de mest integritetskränkande brotten så som sexualbrott och våldsbrott. Att förordna målsägandebitråde vid sexualbrott anser jag är självklart och både förarbeten och praxis visar att det finns en stark presumtion för förordnande vid sexualbrott. Som jag skriver ovan så är man i rättspraxis generös när det gäller målsägandebitråde och min känsla är att man blivit mer generös med tiden.

När det gäller våldsbrott har kraven för att få målsägandebitråde mjukats upp. Anledningen till detta tror jag är att det tidigare var svårt att komma upp till ett särskilt starkt behov av målsägandebitråde. Av förarbetena kan det utläsas att om domstolen bedömer att det finns en personlig relation mellan målsägande och tilltalad så finns det i de allra flesta fall behov av målsägandebitråde. Vad som menas med en personlig relation varierar men min slutsats är att det krävs mer än att personerna har träffats vid några få tillfällen. I RH 2001:13. där en advokat hotats av en klients före detta man bedömdes det inte finnas någon personlig relation. Att personerna tidigare varit motparter i ett brottmål ansågs inte heller ha en personlig relation se RH 1998: 104.

Vad gäller övriga brott så har det även här skett en uppmjukning och i och med att kravet på brottsbalksbrott har tagits bort. Advokat Janet Hagbohm menar att efter lagändringen har skillnaderna i bedömningen vid förordnade av målsägandebitråde mellan olika tingsrätter minskat. Lagändringen gjordes främst för att överträdelse av besöksförbud ska kunna ge rätt till målsägandebitråde eftersom det är ett brott där målsäganden är särskilt utsatt.

Förutsättningarna för att förordna målsägandebitråde kan liknas vid en trappa. Vid sexualbrott ska målsägandebitråde som regel förordnas och det krävs speciella omständigheter för att inte förordna målsägandebitråde. När det gäller våldsbrott så krävs det att det finns ett behov av biträde med hänsyn till om det finns eller har funnits en personlig relation mellan målsäganden och den misstänkte eller om av övriga omständigheter talar för att biträde bör förordnas. Vid övriga brott som kan ge fängelse ställs ännu högre krav för att målsägandebitråde ska kunna förordnas. Här ska det finnas ett särskilt starkt behov av målsägandebitråde.

När det gäller målsägandebitråde för efterlevande till de som dödats genom brott är domstolarna enligt praxis ganska generösa med förordnanden vid uppmärksammade brott

Vid brott mot barn så kan målsägandebitråde förordnas när förutsättningarna för målsägandebitråde är uppfyllda. Det krävs inget speciellt förhållande mellan barnet och den tilltalade. Införandet av särskild företrädare mot barn löser de problem som kan uppkomma när barnets vårdnadshavare på grund av sin relation till den misstänkte inte kan tillvarata barnets intressen. En särskild företrädare kan bara bli aktuell när den tilltalade och vårdnadshavaren har en nära relation och denna går då in istället för vårdnadshavaren under förundersökning och rättegång. Ett målsägandebitråde har inte dessa befogenheter utan agerar på uppdrag av vårdnadshavaren. Sammanfattningsvis så kan en särskild företrädare för barn förordnas när det gäller brott mot barn och den misstänkte och vårdnadshavaren har en nära relation eller om det är vårdnadshavaren som är misstänkt. I övriga fall så kan ett målsägandebitråde förordnas.

6 Förordnande av målsägandebitråde

6.1 Inledning

I det här avsnittet kommer bestämmelserna om förordnande, byte och entledigande av målsägandebitråde som finns i lagens fjärde paragraf att tas upp. Målsägandebitråde ska förordnas på begäran av målsägande eller annars när det finns anledning till det. En begäran om målsägandebitråde kan ske formlöst t.ex. per telefon. Beslut om förordnande av målsägandebitråde fattas av den domstol som prövar åtalet, 7 § lagen om målsägandebitråde.

Enligt domstolsverkets rapport var det i 94 % av fallen målsäganden själv eller genom någon annan som begärde målsägandebitråde. Det vanligaste skälet som anförs vid begäran om målsägandebitråde är målsägandens relation till den misstänkte. Andra vanliga skäl är brottets art och beskaffenhet och målsägandens behov av stöd och hjälp att föra talan om enskilt anspråk. Antalet avslag på begäran om målsägandebitråde är få, endast 4 % av ansökningarna avslås och av dem som överklagades till hovrätten 1995 så ändrades tre av åtta beslut. Det vanligaste skälet till att tingsrätten avslår en begäran om målsägandebitråde är att brottet inte anses tillräckligt allvarligt eller att målsäganden saknar relation till den misstänkte.⁹³

Domstolsverkets utvärdering visar att det under 1995 förordnades cirka 3000 målsägandebiträden och det är ungefär dubbelt så många förordnanden jämfört med de beräkningar som gjordes i förarbetena.⁹⁴

6.2 Polisens och åklagarens underrättelseskyldighet

Polis och åklagare har en viss underrättelseskyldighet gentemot målsäganden när det gäller förfarandet under förundersökningen och rättegången. Enligt 13 b § förundersökningskungörelsen ska målsäganden tillfrågas om han vill bli underrättad om att förundersökning inte ska inledas eller läggas ned, om beslut att åtal inte ska väckas och om tidpunkten för eventuell huvudförhandling och dom. För att polisen ska omfattas av underrättelseskyldigheten krävs att någon varit skäligen misstänkt för brottet.⁹⁵ Målsäganden ska underrättas om att åklagaren kan föra talan om

⁹³ DV rapport 1996:2 sid. 18f.

⁹⁴ DV rapport 1996:2 sid. 52.

⁹⁵ Prop. 1988/99:107 sid. 9, Bring sid. 187.

enskilt anspråk med anledning av brott, om möjligheterna att få ersättning enligt brottsskadelagen och om förutsättningarna för att få målsägandebitråde och besöksförbud. Underrättelse ska ske så snabbt som möjligt och kanske redan vid anmälningstillfället.⁹⁶ Advokat Janet Hagbohm tycker att informationen till brottsoffer om rätten till målsägandebitråde kan förbättras och hon menar att hur bra informationen fungerar beror på hur aktiva brottsoffersamordnarna hos polisen är. Hon anser även att det blivit en försämring efter införandet av personuppgiftslagen. Tidigare kunde uppgifter skickas direkt till brottsofferjouren som sedan tog kontakt med brottsoffret, det är inte längre möjligt.⁹⁷

Tanken är att ett målsägandebitråde ska kunna förordnas så snart anmälan gjorts men det ska även vara möjligt att förordna målsägandebitråde först inför huvudförhandlingen. Det torde dock vara värdefullt för både målsägande och utredning om biträdet kommer in på ett så tidigt stadium som möjligt och därför ska polisen så snart det är möjligt informera målsäganden om rätten till biträde.⁹⁸ Det är viktigt att notera att som reglerna är utformade i dag så finns det inget absolut krav på att information ska lämnas. Information om t.ex. målsägandebitråde och besöksförbud ska endast lämnas när det kan bli aktuellt.⁹⁹

Av Domstolsverkets utvärdering av lagen om målsägandebitråde från 1996 framgår att målsägandens kännedom om möjligheten att få målsägandebitråde är tämligen dålig. Av de tillfrågade åklagarna så svarade 45% att målsäganden i allmänhet saknade kunskap om möjligheten att få målsägandebitråde, 25 % att målsäganden mycket sällan kände till möjligheten och 30 % svarade att målsägandens kunskaper varierade.¹⁰⁰ Av Riksrevisionsverkets undersökning från 2001 kan slutsatsen dras att medvetenheten om möjligheten att begära målsägandebitråde har ökat betydligt de senaste åren. De menar att polis och åklagare har spelat en viktig roll för den ökande medvetenheten genom att de blivit bättre på att informera målsägande om möjligheten att få målsägandebitråde. Även andra som kommer i kontakt med brottsoffer till exempel sjukvårdspersonal och de olika jourerna kan ha bidragit till den ökade medvetenheten. Den ökade prioriteringen av brottsoffer och uppmärksamheten i media i samband med brandrättegångarna i Göteborg och polismorden i Malexander kan också vara en bidragande orsak till att allmänheten har blivit mer medveten om vilka möjligheter till juridisk hjälp som finns för brottsoffer.¹⁰¹

Den här uppfattningen har också Advokat Janet Hagbohm som menar att bland allmänheten är rätten till målsägandebitråde inte särskilt välkänd.

⁹⁶ FuK 13a§.

⁹⁷ Intervju med Advokat Janet Hagbohm 2004-04-14.

⁹⁸ SOU 1986:49 sid. 103.

⁹⁹ Lindgren, Qvarnström sid. 44.

¹⁰⁰ DV rapport 1996:2 sid.12.

¹⁰¹ RRV rapport 2001:30 sid. 45.

Under de senaste åren har det dock blivit bättre i och med att målsägandebiträden har förekommit i mål som uppmärksammats i media.

Sahlin skriver att de flesta av de personer som hon har intervjuat har ansökt om målsägandebiträde genom polisen. Det finns också exempel på när åklagare har tagit initiativ till målsägandebiträde. En del av dem som intervjuats visste inte vad ett målsägandebiträde var och det fanns även några som haft målsägandebiträde förordnat för sig men som inte kände igen beteckningen. En förklaring till förhållandet är att de som har haft kontinuerlig kontakt med en advokat som varit deras juridiska ombud i andra sammanhang inte riktigt förstod skillnaden utan helt enkelt såg juristen som sin advokat. Undersökningen visar också på att de som tidigare har haft kontakt med en advokat lättare får information om möjligheten till målsägandebiträde och att de med större sannolikhet ansöker om målsägandebiträde.¹⁰²

6.3 Målsägandebiträdets kvalifikationer

För att kunna ta till vara målsägandens intressen på rätt sätt i samband med förhör krävs det att målsägandebiträdet har goda kunskaper i straffrätt och för att kunna föra målsägandens talan i skadeståndsdelen krävs god juridisk kompetens.¹⁰³ Personen bör dessutom ha insikt i de problem som ett brottsoffer kan ha och vilka möjligheter som finns för att få ytterligare stöd och hjälp.¹⁰⁴

Hänvisningen i 4 § lagen om målsägandebiträde till 26 § i rättshjälpslagen, första stycket innebär att den som förordnas som huvudregel skall vara advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå, även andra personer kan förordnas om de anses lämpliga för uppdraget.¹⁰⁵ I första hand bör dock advokater förordnas eftersom detta bidrar till att den kompetensmässiga balansen mellan den offentlige försvararen och målsägandebiträdet upprätthålls. Uppdraget som målsägandebiträde riskerar då inte att uppfattas som ett mindre kvalificerat uppdrag.¹⁰⁶ I förarbetena finns uppfattningen att målsägandebiträdet ska vara jurist och där förutsätts att dessa uppdrag i regel ska utföras av advokater eller biträdande jurister på advokatbyrå.¹⁰⁷ Det råder alltså inget advokattvång som det gör när det gäller offentliga försvarare men advokater är dock dominerande bland dem som förordnats som målsägandebiträde. Av Domstolsverkets rapport framgår att av de som förordnas som målsägandebiträden under 1995 var hela 87% advokater, 11% var biträdande jurister och 2% var en annan lämplig person.¹⁰⁸

¹⁰² Sahlin sid. 122.

¹⁰³ Prop. 1987/88: 107 sid. 28.

¹⁰⁴ Bring sid. 244.

¹⁰⁵ SOU 1998:40 sid.92, Renfors, Sverne sid. 191.

¹⁰⁶ Bring sid. 244.

¹⁰⁷ SOU 1986:49 sid.97.

¹⁰⁸ DV rapport 1996:2 sid. 26.

Det är viktigt att målsäganden känner förtroende för biträdet. Domstolsverkets undersökning visar att i ungefär 80 % av fallen så önskades ett specifikt målsägandebitråde. I 4 % av fallen förordnades en annan än den som begärts. Det vanligaste skälet för att någon annan person förordnades var att den som önskats avböjde uppdraget, ett annat skäl var att kostnaderna skulle öka avsevärt.¹⁰⁹ Av Sahlins undersökning framgår att om målsäganden representerats av en advokat i något annat sammanhang, som t.ex. en skilsmässa eller en vårdnadstvist, så verkar dessa föredras som målsägandebiträden eftersom de redan är insatta i de personliga förhållandena. Av dem som hade fått sina biträden förordnade med hjälp av polisen så bad en av de intervjuade att få byta ut den obekanta juristen mot en advokat som hennes familj tidigare anlitat i andra ärenden.¹¹⁰

Vem är då lämplig att förordna som målsägandebitråde? Det finns inga speciella instruktioner för den som blivit förordnad som målsägandebitråde. Den enda vägledning som finns för kontakten mellan målsäganden och biträdet är lagen och dess förarbeten, även rättspraxis kan ge viss vägledning.¹¹¹

6.3.1 Kostnad för målsägandebitråde

I ett rättsfall gällande misshandel som skulle tas upp vid Mora tingsrätt och där den målsägande var bosatt i Helsingborg, fann tingsrätten att målsäganden var i behov av målsägandebitråde och frågan var då om ett målsägandebitråde från Helsingborg skulle medföra avsevärt ökade kostnader. Tingsrätten ansåg att så var fallet och målsäganden överklagade därför till hovrätten. Hovrätten gjorde bedömningen att enligt bestämmelsen i rättshjälpslagen ska det biträde som önskats förordnas, om personen anses lämplig och det inte medför avsevärt ökade kostnader eller om det finns särskilda skäl som talar mot det. I förarbetena till lagen förtydligas det att det biträde som förordnas i regel bör ha sitt verksamhetsområde där den rättssökande är bosatt om tvisten ska prövas på den orten. Att förordna det önskade målsägandebiträdet förefaller ligga i linje med förarbetena, frågan är om det förhållandet att målet ska prövas i Mora bör leda till en annan bedömning. Det kommer naturligtvis att medföra ökade kostnader för resor men ett förordnade av ett biträde på den ort där målet prövas skulle med stor sannolikhet innebära att målsäganden inte får det stöd och hjälp hon är berättigad till och drabbas av kostnader som inte ersätts. Eftersom det är en grundläggande förutsättning att målsägandebiträdet inte ska kosta målsäganden något så ska det önskade målsägandebiträdet från målsägandens hemort förordnas.¹¹² Slutsatsen av detta rättsfall är att målsägandens behov av stöd och hjälp väger tyngre än ökade kostnader för resor.

¹⁰⁹ DV rapport 1996:2 sid. 18f.

¹¹⁰ Sahlin sid. 123.

¹¹¹ Fredriksson och Malm sid. 47.

¹¹² RH 1999:22.

6.3.2 Målsägandebiträdets lämplighet

När det gäller målsägandebiträdets lämplighet så uttalar Hovrätten för västra Sverige i ett beslut att trots att biträdet tidigare har varit förordnat som målsägandebitråde är det inte lämpligt med ett fortsatt förordnande eftersom det har uppkommit motsättningar mellan målsäganden och biträdet. Det anses inte heller lämpligt att den som biträder målsäganden i ett pågående mål om äktenskapsskillnad förordnas som målsägandebitråde. Hovrätten förordnar därför en annan advokat till målsägandebitråde.¹¹³

Enligt advokatsamfundet så finns det inga särskilda rekommendationer för de advokater som arbetar som målsägandebiträden, men de ska självklart följa reglerna om god advokatsed. Av de avgöranden som rör målsägandebiträden från advokatsamfundets disciplinnämnd, kan den slutsatsen dras att det inte är lämpligt för en advokat att först vara offentlig försvarare för en person i ett mål för att i ett senare mål mot denna person vara biträde åt målsäganden.¹¹⁴ Det anses inte heller lämpligt för en advokat att först biträda målsäganden i ett par mål för att senare vara offentlig försvarare för en person som misstänks ha misshandlat samma målsägande.¹¹⁵

6.4 Tidpunkt för förordnande av målsägandebitråde

Begär målsäganden under förundersökningen att få ett målsägandebitråde skall förundersökningsledaren anmäla detta till rätten. En anmälan skall också göras till rätten om det finns anledning att förordna ett målsägandebitråde, 23 kap 5 § rättegångsbalken. Av 1 § lagen om målsägandebitråde framgår det att oavsett vilket brott det gäller så kan inte ett målsägandebitråde förordnas förrän en förundersökning inletts. Högsta domstolens beslut i NJA 2002 sid. 439 innebär att målsägandebitråde även kan förordnas vid en återupptagen förundersökning med anledning av en resningsansökan. Målsägandebitråde kan förordnas när som helst under målets handläggning, både under förundersökningen och efter att åtal väckts det kan också förordnas först i högre rätt eller för den som ännu inte är myndig.¹¹⁶

Allvarlig kritik har riktats mot hanteringen av målsägandebiträden, särskilt mot tidpunkten för förordnandet. Enligt förarbetena är många viktiga delar av målsägandebiträdets insatser förlagda till inledningen av förundersökningen och därför är det viktigt att målsägandebiträdet förordnas så tidigt som möjligt. Det är dock vanligt förekommande att målsägandebitråde förordnas några få dagar före huvudförhandlingen och

¹¹³ NJA 1993 C 209.

¹¹⁴ Advokaten 1999 nr.2 fall 1.

¹¹⁵ Advokaten 1999. nr 2 fall 2.

¹¹⁶ NJA II 1988 sid.217.

att med så kort varsel kunna fullfölja det uppgifter som ett målsägandebitråde har är många gånger omöjligt. Det är domstolen som förordnar målsägandebiträden men för att detta ska kunna göras så måste de få kännedom om att det finns ett behov av målsägandebitråde. Det är därför angeläget att polis och åklagare informerar målsäganden om möjligheten till målsägandebitråde.¹¹⁷

När den misstänkte är häktad så förordnas i 95% av fallen målsägandebitråde i samband med häktningen. Då det rör sig om mindre allvarliga brott så sker förordnande av målsägandebitråde inte alltid så tidigt.¹¹⁸

Domstolsverkets rapport ger en liknande bild. Enligt rapporten förordnades 53 % av målsägandebiträdena innan åtal väckts och 47 % först då åtal väckts. Undersökningen visar också att förordnanden enligt första punkten meddelades i större utsträckning innan åtal väckts än förordnanden på övriga grunder. Förordnanden enligt andra punkten överensstämmer med det totala resultatet. De förordnanden som grundas på tredje punkten eller på en kombination av de olika grunderna meddelades i högre grad först sedan åtal väckts.¹¹⁹

Av RRV:s rapport kan utläsas att ett stort antal av domstolarna som medverkat i undersökningen anser att det är vanligare idag (2001) att förordnande sker innan åtal väckts. RRV gör den bedömningen att det troligtvis innebär att mer tid läggs ner på varje mål jämfört med om förordnande sker först när åtal väckts.¹²⁰

Trots att problemet med att målsägandebiträden förordnas för sent, vilket påtalades redan i Domstolsverkets rapport, verkar det inte som om det har blivit någon avsevärd förbättring. Av undersökningen brottsoffren i rättsprocessen går det att utläsa att nästan 40 % av de tillfrågade hade ett målsägandebitråde, men flertalet uppger att de endast hade biträde under rättegången och en tredjedel uppger att de är missnöjda med tidpunkten för förordnandet och många menar att målsägandebiträdet borde ha förordnats redan vid polisanmälan.¹²¹

6.4.1 Förordnande i högre rätt

Bestämmelsen i 1 § sista stycket lagen om målsägandebitråde innebär att ett målsägandebitråde kan förordnas i högre rätt om det är åklagaren eller den tilltalade som har överklagat tingsrättens dom i ansvarsdelen men inte om det är målsäganden som har överklagat.¹²² Detta gäller sedan 1994 då lagen

¹¹⁷ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6, 18.

¹¹⁸ Intervju med Advokat Janet Hagbohm 2004-04-14.

¹¹⁹ DV rapport 1996:2 sid. 20.

¹²⁰ RRV rapport 2001:30 sid. 49.

¹²¹ Lindgren Qvarnström sid.24.

¹²² Prop. 1993/94:26 sid. 30, Renfors, Sverne sid. 185.

förtydligades med anledning av en dom i Svea hovrätt som ansett sig förhindrade att förordna om målsägandebitråde i hovrätten när endast den tilltalade överklagat.¹²³

6.5 Byte av målsägandebitråde

När det gäller byte av målsägandebitråde så gäller samma regler som för byte av rättshjälpsbitråde. Det innebär att byte får ske efter särskilt tillstånd, om det är påkallat med hänsyn till förhållandena i målet eller om det annars finns skäl till det. Har det skett ett byte tidigare krävs synnerliga skäl. Ett målsägandebitråde får sätta någon annan i sitt ställe om det inte medför en beaktansvärd kostnadsökning.¹²⁴ Domstolsverkets undersökning visar att byte av målsägandebitråde sällan förekommer och att begäran om byte oftast bifalls. De vanligaste skälen för byte är bristande förtroende för biträdet eller att någon form av jävsituation har uppstått.¹²⁵

Byte av målsägandebitråde beviljades i ett sexualbrottsmål. Målet gällde grov våldtäkt, målsäganden var endast 15 år och hon ville byta målsägandebitråde med hänvisning till att hon saknade förtroende för den advokat som förordnats som målsägandebitråde för henne och önskade istället en advokat som biträtt henne i ett annat sammanhang. Hon uppgav att hon inte vågade anförtro sig till målsägandebiträdet eftersom hon upplevde att biträdet inte trodde på henne. Högsta domstolen biföll hennes begäran eftersom den ansåg att det är angeläget att det råder ett förtroendefullt förhållande mellan målsäganden som är underårig och har en bräcklig psykisk hälsa och biträdet.¹²⁶ Av detta framgår att domstolarna bör vara mindre restriktiva när det gäller byte av målsägandebitråde än när det gäller byte av rättshjälpsbiträden.¹²⁷

Rättsfallet har kommenterats av Advokat Christer Ranch som menar att Högsta domstolen med det här avgörandet sätter en mänsklig aspekt på förhållandet mellan målsäganden och målsägandebiträdet. Genom detta uttalande torde det nu vara klarlagt att det ska tillmätas stor hänsyn till målsägandens önskemål när det gäller val av målsägandebitråde.¹²⁸

6.6 Entledigande av målsägandebitråde

Ett målsägandebitråde ska entledigas om det är påkallat med hänsyn till förhållandena i målet eller om det finns andra skäl för det. Det kan t.ex. vara om åklagaren lägger ner åtalet till viss del. Detsamma gäller om målet avgjorts och överklagas endast i vissa delar, då kan beslut om entledigande komma att fattas av högre rätt. Entledigande bör även ske om det visar sig

¹²³ RH 1993.29.

¹²⁴ SOU 1998:40 sid. 93, Renfors, Sverne sid.191.

¹²⁵ DV rapport 1996:2 sid. 33f.

¹²⁶ NJA 1994 sid. 596, se Renfors, Sverne sid. 191.

¹²⁷ Bring sid. 247.

¹²⁸ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6.

efter det att åtal väckts att målsäganden inte behöver höras vid huvudförhandlingen. Biträdet kan även entledigas om det finns andra skäl för det t.ex. om biträdet missköter sitt uppdrag.¹²⁹

I ett rättsfall som gällde grov våldtäkt mot minderåriga barn använde sig hovrätten av möjligheten att entlediga det målsägandebiträde som företrätt barnen i hovrätten. Motiveringen var att målsägandebiträde inte behövdes eftersom målsägandena inte kommer att höras i hovrätten. Hovrätten menar att förordnande av målsägandebiträde inte ska bestå om skälen inte uppfylls i hovrätten. Förhållandena har i det här fallet ändrats sedan förhandlingen i tingsrätten så att målsäganden endast har behov av biträde vid utförandet av skadeståndstalan.¹³⁰ Målsägandens behov av biträde får då tillgodoses på annat sätt, genom att åklagaren för talan om det enskilda anspråket eller anlitar ombud som kan förordnas som rättshjälpsbiträde enligt reglerna i rättshjälpslagen.¹³¹

Domstolsverkets undersökning visar att begäran om entledigande är ovanligt. Skälen för bifall av begäran om entledigande är att målsäganden inte längre anser sig ha behov av biträde, att målsäganden och den tilltalade försonats, det enskilda anspråket har återkallats eller att målsägandebiträdet inte lyckats få kontakt med målsäganden. Även i hovrätt är det ovanligt med entledigande av målsägandebiträden.¹³²

I övrigt gäller det att reglerna om rättegångsbiträde i 12 kap rättegångsbalken är tillämpliga även på målsägandebiträden. Det innebär att reglerna om jäv och avvisning på grund av misskötsamhet gäller även för målsägandebiträden.¹³³

6.7 Avslutning

Sammanfattningsvis kan polis och åklagares information till brottsoffer om målsägandebiträden förbättras genom att mer information ges tidigare. Allmänhetens kännedom om möjligheten att få målsägandebiträde är inte så stor, den har dock ökat i och med att målsägandebiträden, brottsoffer och anhöriga till brottsoffer har uppmärksammats i samband med rättegångar som fått stort utrymme i media.

Ett målsägandebiträde bör ha goda kunskaper i straffrätt och bör kunna hantera brottsoffer eftersom det är viktigt att målsäganden känner förtroende för sitt biträde.

¹²⁹ Prop. 1987/88:107 sid.39, NJA II 1988 sid.225.

¹³⁰ Prop. 1987/ 88 :107 sid. 26.

¹³¹ RH 1990:33 se även Renfors, Sverne sid.192.

¹³² DV rapport 1996:2 sid. 34f.

¹³³ Bring sid. 232.

Den kritik som framförts när det gäller målsägandebiträden är främst att förordnanden sker för sent och att de då inte kan ge målsäganden ett tillräckligt stöd.

Byte och entledigande av målsägandebiträden är inte särskilt vanligt förekommande. När byte sker beror det oftast på att det saknas förtroende för biträdet. Entledigande sker oftast när domstolen bedömer att målsägandebiträde inte längre är motiverat.

7 Målsägandebiträdets uppgifter

7.1 Inledning

I det här kapitlet diskuteras vilka uppgifter ett målsägandebitråde har. Enligt förarbetena så är målsägandebiträdets främsta uppgift att tillvarata målsägandens intressen i målet och att lämna stöd och hjälp till målsäganden för att lindra påfrestningarna i samband med allvarliga och integritetskränkande brott.¹³⁴ Av detta följer att ett målsägandebitråde bör komma in tidigt under förundersökningen och i den mån det behövs vara kvar ända tills rättegången är över.¹³⁵ En viktig arbetsuppgift är att under förundersökningen förklara för målsäganden hur rättegången kommer att gå till, att berätta hur utredningen fortskrider, samt att informera om andra stödmöjligheter.

7.2 Stöd och hjälp till målsäganden

Åklagaren har enligt objektivitetsprincipen inte någon som helst skyldighet att engagera sig i enskilda fall personligen, det finns ingen skyldighet att kontakta målsäganden innan huvudförhandlingen. Kontaktar målsäganden åklagaren och ber om ett sammanträffande så har åklagaren normalt skyldighet att träffa målsäganden om det inte kan anses vara helt meningslöst. Åklagaren är inte alltid skyldig att stå till målsägandens förfogande, utan måste handla utifrån kraven på objektivitet och självständighet gentemot alla inblandade.¹³⁶

För att kunna ge målsäganden det stöd som behövs vid allvarliga och integritetskränkande brott bör målsägandebiträdet vara med redan under förundersökningen, för att förklara hur det går till och vad som kan komma att krävas av målsäganden. Att få målsäganden att förstå vilka av målsägandens uppgifter som är relevanta och som är av betydelse för trovärdighetsbedömningen är en av målsägandebiträdets viktigaste uppgifter.¹³⁷ När förundersökningen är avslutad har biträdet rätt att få en kopia av förundersökningsprotokollet.¹³⁸ I Domstolsverkets rapport konstateras dock att målsägandebiträden inte är närvarande i så stor utsträckning vid förhör under förundersökningen.¹³⁹ Det är vanligare att

¹³⁴ SOU 1998:40 sid. 92, SOU 1998:40 sid.126.

¹³⁵ NJA II 1988 sid. 220.

¹³⁶ SOU 1986:49 sid.56f, Bring sid. 186.

¹³⁷ Bring sid. 233.

¹³⁸ NJA II 1988 sid.220, Prop. 1987/88: 107 sid.23.

¹³⁹ DV rapport 1996:2 sid.31.

målsägandebiträdet närvarar vid förhör när det rör sig om grövre brott eller brott mot barn.¹⁴⁰

Målsägandebiträdet ska inför rättegången beskriva för målsäganden hur huvudförhandlingen går till och förklara dennes roll under huvudförhandlingen vad som kan komma att krävas av målsäganden, vad som är syftet med huvudförhandlingen och framföra eventuella önskemål från målsäganden.¹⁴¹ Det är också viktigt att målsägandebiträdet noga går igenom de rättsliga förutsättningarna i målet, talar om vilken sorts frågor som kan komma att ställas och varför dessa måste ställas.¹⁴² Målsägandebiträdet ska enligt 20 kap 15 § tredje stycket rättegångsbalken kallas till huvudförhandling eller annat sammanträde där målsäganden skall höras.¹⁴³

Under huvudförhandlingen ska målsägandebiträdet ge målsäganden personligt stöd och se till att målsägandens intressen tillgodoses genom att t.ex. begära att det förordnas om stängda dörrar eller att förhöret med målsäganden sker utan att den tilltalade är närvarande.¹⁴⁴ Målsägandebiträdet ska också kunna påtala för rätten om han anser att en fråga är kränkande eller saknar relevans i målet. Biträdet ska på samma sätt som målsäganden kunna ställa frågor till den tilltalade och bör med rättens tillstånd kunna ställa frågor till målsäganden och vittnen. Målsägandebiträdet får dock inte bli en åklagare och frågorna ska därför endast syfta till att klargöra eller komplettera.¹⁴⁵

Det är viktigt för rättssäkerheten att alla relevanta frågor ställs och att alla väsentliga fakta presenteras. Rättens ordförande ansvarar för hur rättegången genomförs. Det måste dras en tydlig gräns mot de frågor till målsäganden som inte är väsentliga utan enbart uppfattas som kränkande. Det är viktigt att frågor formuleras rätt för att inte missuppfattas och att syftet är gott och inte är ett led i en taktik från försvararens sida för att nedvärdera brottsoffret. Frågor om klädsel och sexualvanor är sällan relevanta. Här är det målsägandebiträdets uppgift att ”slå näven i bordet” om försvararen tar sig friheter.¹⁴⁶ Målsägandebiträdet ska vara aktivt och ifrågasättande, särskilt när det gäller bevissteman. Biträdet ska vara en trygghet för målsäganden.¹⁴⁷ Det yttersta ansvaret ligger naturligtvis på rättens ordförande som ska se till att förhandlingen genomförs på ett korrekt sätt.

Målsägandebiträdets uppgift består även om ett mål överklagas av åklagaren eller den tilltalade i skuld eller påföljdsfrågan. Detta gäller även om

¹⁴⁰ Intervju med Advokat Janet Hagbohm 2004-04-14.

¹⁴¹ SOU 1986:49 sid. 98, SOU 1998:40 sid. 126.

¹⁴² NJA II 1988 sid. 220.

¹⁴³ Renfors, Sverne sid. 188.

¹⁴⁴ SOU 1986:49 sid. 99.

¹⁴⁵ SOU 1986:49 sid. 99.

¹⁴⁶ Fritz, Domkretsen nr 1 2003 sid. 10.

¹⁴⁷ Intervju med Advokat Janet Hagbohm 2004-04-14.

tingsrättens dom i brottmål överklagas endast i skadeståndstalan liksom när domen i ett avskilt tvistemål överklagas.¹⁴⁸ Ett överklagande i skadeståndsdelen måste göras av målsäganden eller av målsägandebiträdet med stöd av en fullmakt från målsäganden.¹⁴⁹ Åklagaren kan inte överklaga en dom i skadeståndsdelen om inte ansvarsfrågan överklagas samtidigt.¹⁵⁰ Detta innebär alltså att målsägandebiträdets uppgifter kvarstår vid ett överklagande i skadeståndsdelen oavsett om den frågan avskiljts eller ej.¹⁵¹ Som reglerna ser ut idag så har målsägandebiträdet inga skyldigheter efter det att rättegången avslutats. Målsägandebiträdet borde dock kunna ha en viktig funktion även efter rättegången med att hjälpa målsäganden med att få ut skadeståndet.¹⁵²

I mål där målsäganden har väckt enskilt åtal eller övertagit ett allmänt åtal¹⁵³, anses det inte ingå i målsägandebiträdets förordnande att bistå målsäganden med att biträda åtalet eller att i övrigt föra talan om brottet. Grunden för detta är att det vore olyckligt om det vidtogs åtgärder som kan ge intryck av eller leda till att ansvaret för att brott blir ordentligt utredda läggs på målsäganden. Det skulle även kunna uppmuntra till fler enskilda åtal och det kan leda till att man ifrågasätter samhällets förmåga att utreda och beivra dessa brott.¹⁵⁴

7.3 Hjälp med enskilt anspråk

Åklagaren har enligt 22 kap 2 § rättegångsbalken en skyldighet att föra talan om enskilt anspråk på grund av brott, oftast rör det sig om en skadeståndstalan. Grundas det enskilda anspråket på ett brott som står under allmänt åtal är åklagaren skyldig att på begäran av målsäganden i samband med åtalet förbereda och utföra målsägandens talan. Detta gäller om det kan ske utan väsentlig olägenhet och om målsägandens anspråk inte är uppenbart obefogat.¹⁵⁵

Målsägandebiträdet ska bistå med att föra talan om enskilt anspråk om det inte görs av åklagaren. Denna arbetsfördelning mellan åklagaren och målsägandebiträdet följer av 3 § lagen om målsägandebiträde och syftar till att undvika det dubbelarbete som kan uppstå om båda engagerar sig i skadeståndstalan. Arbetsfördelningen innebär att om åklagaren inte hjälper målsäganden med att föra talan om enskilt anspråk så faller den uppgiften på målsägandebiträdet, som kan få ersättning för bevisning och utredning av

¹⁴⁸ SOU 1998:40 sid. 92.

¹⁴⁹ Bring sid. 241.

¹⁵⁰ Prop. 1993/94:26 sid. 27.

¹⁵¹ Bring sid. 242.

¹⁵² Lindgren m.fl. sid. 182.

¹⁵³ Det kan t.ex. vara när något allmänt åtal aldrig kommit till stånd för att åklagaren inte ansett sig kunna styrka den misstänktes skuld, eller allmänt åtal har väckts men lagts ned eller åklagaren avstått från att föra talan.

¹⁵⁴ Prop. 1987/88:107 sid.24.

¹⁵⁵ SOU 1998:40 sid. 91.

skadeståndstalan. Konstruktionen innebär också att målsäganden inte riskerar att ställas utan stöd och hjälp med skadeståndstalan.¹⁵⁶ De skäl som anförs mot att åklagaren ska handlägga målsägandens skadeståndstalan är att det krävs en omfattande utredning för att avgöra skadeståndsfrågan och att utredningen inte kan förebringas utan att hela brottmålet riskerar att fördröjas. Ett annat argument är om uppgiften att föra målsägandens talan om enskilt anspråk kräver orimliga resurser i förhållande till ansvarsdelen.¹⁵⁷

Det är ovanligt att åklagaren för skadeståndstalan om ett målsägandebiträde har förordnats. Vid införandet av målsägandebiträden så förutsattes det att målsäganden inte skulle ha något särskilt behov av hjälp från biträdet med att föra talan om enskilt anspråk. I praktiken har det dock visat sig att hjälp med att utföra skadeståndstalan har varit en betydande uppgift för målsägandebiträden.¹⁵⁸ Av Domstolsverkets undersökning kan utläsas att i ungefär 85 % av de undersökta målen så fördes talan om enskilt anspråk och av dem så fördes talan av målsägandebiträdet i 95 % av fallen.¹⁵⁹ Av Riksrevisionsverkets rapport kan man dra den slutsatsen att det har blivit vanligare att förordna målsägandebiträde i mål där det finns skadeståndsanspråk. Detta beror enligt de tillfrågade tingsrätterna på att fler brottsoffer uppmärksammar frågan om skadestånd.¹⁶⁰ Redan under förundersökningen kan det vara lämpligt att ta upp frågan om skadeståndstalan med anledning av brottet och diskutera yrkanden, grunder och bevisning i dessa delar.¹⁶¹

Huvudregeln är att skadeståndet ska handläggas samtidigt som brottmålet men det finns dock möjlighet att handlägga skadeståndet i en separat process.

Enligt förarbetena till lagen om målsägandebiträde ansågs det finnas många fördelar med att handlägga enskilda anspråk på grund av brott i samma rättegång som brottmålet. Argument som framförts för detta är att det är fördelaktigt ur processekonomisk synpunkt eftersom det i stort är samma bevisning. För målsäganden innebär en gemensam handläggning att det går snabbt och enkelt och att den utredning som behövs görs inom ramen för förundersökningen. För den tilltalade är det också en fördel eftersom det endast kräver en inställelse och rättegångskostnaderna begränsas. En fördel för domstolen är att separata rättegångar kan undvikas.¹⁶²

¹⁵⁶ NJA II 1994 sid. 106, Prop. 1993/94:26 sid.22.

¹⁵⁷ SOU 1998:40 sid. 109f.

¹⁵⁸ Renfors, Sverne sid. 188.

¹⁵⁹ DV rapport 1996:2 sid.30.

¹⁶⁰ RRV rapport 2001:30 sid. 46.

¹⁶¹ Prop. 1987/88: 107 sid. 23.

¹⁶² SOU 1998:40 sid. 109.

7.4 Målsägandebiträdets huvuduppgift

Den ursprungliga tanken enligt förarbetena är att målsägandebiträdet ska ge målsäganden stöd och hjälp och lindra påfrestningarna i samband med utredningen av ett allvarligt och integritetskränkande brott och bevaka målsägandens intressen under detta.¹⁶³ Det innebär att ett målsägandebiträde bör komma in redan under förundersökningen och finnas kvar ända tills rättegången är över.¹⁶⁴ Det finns däremot ingen anledning enligt förarbetena att omfördela ansvaret mellan allmänna och enskilda resurser när det gäller dessa typer av brott. Det ska därför fortfarande vara rättsväsendets uppgift att se till att dessa brott blir utredda och uppklarade.¹⁶⁵

Ett målsägandebiträde som förordnas på ett tidigt stadium har möjlighet att vara med målsäganden under polisförhör och stödja målsäganden som kan ha svårt att förstå varför polisen ifrågasätter hennes uppgifter. En annan viktig uppgift är att förklara händelseförloppet och beskriva innebörden av det som händer framförallt under rättegången. Att informera om möjligheterna för besöksförbud och bistå med ansökan om detta är också en viktig uppgift.¹⁶⁶

En stor del av arbetet som målsägandebiträde består av att gå igenom vad huvudförhandlingen innebär med målsäganden. Det är allmänt känt att de som ska medverka i domstolen ofta är nervösa, det gäller inte minst för målsägande som ska ställas öga mot öga med gärningsmannen som kanske allvarligt har kränkt målsäganden och förorsakat stort lidande och ibland en bestående skada. Många målsägande har också uppfattningen att domstolen ska avgöra om det är den tilltalade eller den målsägande som har handlat fel. För målsäganden kan det vara en styrka bara att ha en advokat vid sin sida eftersom den tilltalade har en. Ett målsägandebiträde kan även underlätta kontakten med domstolen t.ex. när det gäller delgivning, tolk och förhör i den tilltalades uteläge.¹⁶⁷

Av Domstolsverkets rapport framgår att den väsentligaste delen av målsägandebiträdets uppgifter är knuten till förberedande och utförande av skadeståndstalan.¹⁶⁸ Undersökningen ger även intrycket av att arbetet under förundersökningen kommit i skymundan och inte är lika framträdande som det var avsett.¹⁶⁹

Avsikten med målsägandebiträdet var inte att hjälpa till med skadeståndstalan men det måste dock påpekas att det har kommit att bli den

¹⁶³ Prop. 1987/88: 107 sid. 24.

¹⁶⁴ Prop. 1987/88: 107 sid.23.

¹⁶⁵ Prop. 1987/88: 107 sid.24.

¹⁶⁶ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6.

¹⁶⁷ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6,18.

¹⁶⁸ DV rapport 1996:2 sid. 5.

¹⁶⁹ DV rapport 1996:2 sid.5.

viktigaste uppgiften. Det förekommer nästan aldrig att åklagaren för talan om enskilt anspråk om ett målsägandebitråde har förordnats.¹⁷⁰

Brottsofferutredningen¹⁷¹ anser att tyngdpunkten ska ligga på att hjälpa till med skadeståndet eftersom det är på det området som biträdet med sina juridiska kunskaper kan vara till störst hjälp. Att målsägandebiträdets uppgifter koncentreras till skadeståndsfrågan kan förklaras med att biträdet förordnas först inför huvudförhandlingen och inte under förundersökningen som var tanken med lagen. Utredningen är av den uppfattningen att det är angeläget att målsägandebiträdets uppgifter koncentreras till rättsliga uppgifter. Det får dock anses som en brist att målsägandebitråde inte förordnas i större utsträckning under förundersökningen i fall med mer omfattande skadeståndsanspråk. Utredningen anser att i de fall det inte bedöms vara tillräckligt med det stöd och hjälp som en stödperson kan ge bör ett målsägandebitråde förordnas tidigare i processen än vad som nu görs. Detta förutsätter att polis och åklagare är mer aktiva när det gäller att undersöka behovet av målsägandebitråde.¹⁷²

En del tycker att ett målsägandebitråde är onödigt när det inte förs någon skadeståndstalan. Det kan dock vara så att målsäganden är så skadad att det inte går att förebbringa någon utredning om skadorna för att kunna framställa ett välgrundat skadeståndsanspråk. Här måste målsägandebiträdet göra en bedömning om man ska avvakta med skadeståndsanspråket för att bättre kunna överblicka eventuella bestående skador.¹⁷³ Av lagens lydelse så framgår dock att uppgiften att föra skadeståndstalan inte är den primära uppgiften för målsägandebiträdet. Det är istället uppgiften att ta tillvara målsägandens intressen i målet och att lämna stöd och hjälp åt klienten. Det har fällts en del uttalanden av poliser, åklagare och domare som anser att målsägandebiträdet bara sitter och kostar pengar och inte gör någon särskild nytta i de fall då skadeståndstalan inte förs vid brottmålsrättegången. Christer Ranch drar slutsatsen att de inte riktigt har klart för sig vad ett målsägandebitråde gör.¹⁷⁴

Det finns personer som är av den åsikten att de arbetsuppgifter som ett målsägandebitråde har inte behöver utföras av en advokat utan skulle kunna utföras av någon form av stödperson. Christer Ranch anser att tanken är vacker och att kuratorer, kontaktpersoner och frivilliga organisationer ofta gör ett utmärkt arbete inom sitt område. Han har dock svårt att tro att en person som inte har någon juridisk utbildning kan beskriva för målsäganden hur förundersökningen och rättegången går till, göra nödvändiga bedömningar i skadeståndsfrågan eller förbereda målsäganden på de förhör som väntar under huvudförhandlingen.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Renfors, Sverne sid.186.

¹⁷¹ SOU 1998:40.

¹⁷² SOU 1998:40 sid. 127.

¹⁷³ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6, 18.

¹⁷⁴ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6.

¹⁷⁵ Ranch, Advokaten 1995/2 sid. 6, 18.

7.5 Avslutning

Sammanfattningsvis är målsägandebiträdets uppgifter att ge stöd och hjälp till målsäganden. Åklagaren kan inte ge personligt stöd på detta sett eftersom han är bunden av objektivitetsprincipen. Att beskriva hur rättegången går till och vad den innebär för målsäganden är också en viktig uppgift.

Att hjälpa till med att föra talan om enskilt anspråk har också kommit att bli en viktig uppgift för målsägandebiträdet. I de mål där målsägandebiträde förordnats och det förekommer skadeståndstalan så är det i regel målsägandebiträdet som biträder i denna del.

8 Målsägandebiträdets behörighet

8.1 Inledning

I det här kapitlet så beskrivs målsägandebiträdets behörighet under förundersökning och rättegång och hur behörigheten påverkas av om åtalet biträds eller inte.

8.2 Målsägandebiträdets behörighet under förundersökningen

Målsägandebiträdet har under förundersökningen rätt att närvara vid alla förhör som hålls med målsäganden för att i första hand bevaka att allt går rätt till och att inga kränkande eller ovidkommande frågor ställs.¹⁷⁶ Målsägandebiträdet har möjlighet att ställa kompletterande frågor till målsäganden och rätt att få del av förundersökningen enligt 23 kap 10 § tredje stycket rättegångsbalken. Ett målsägandebiträde har däremot ingen ovillkorlig rätt att ställa frågor och närvara vid förhör under förundersökningen med andra personer än med målsäganden, det krävs tillåtelse av förundersökningsledaren och denne avgör också om det kan tillåtas med hänsyn till utredningen.¹⁷⁷

8.3 Målsägandebiträdets behörighet under huvudförhandlingen

Vilken behörighet målsägandebiträdet har under huvudförhandlingen beror på om målsäganden är part i målet eller inte, det vill säga om åtalet biträdes eller inte. Den som är part i ett brottmål kan antingen företräda sig själv eller använda sig av ett ombud, 12 kap 1 § rättegångsbalken, eller anlita ett biträde för att utföra sin talan, 12 kap 22 § rättegångsbalken. Ett ombud måste alltid ha en fullmakt från parten men får inom fullmaktens gränser självständigt företa rättshandlingar som binder parten. Ett rättegångsbiträdes behörighet är mer begränsad. Biträdet är i princip endast behörigt att handla på partens vägnar om parten själv är närvarande. En rättegångshandling som biträdet gör i partens närvaro anses godkänd av parten om han inte invänder genast. För ett biträde som förordnats enligt rättshjälpslagen gäller rättegångsbalkens regler om rättegångsbiträde om parten inte utfärdat någon fullmakt.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Prop. 1987/88: 107 sid.23.

¹⁷⁷ Renfors, Sverne sid. 187, Bring sid. 233.

¹⁷⁸ Prop. 1987/88: 107 sid.27.

Vid åtal så kan målsäganden biträda åtalet och får då samma processuella ställning som åklagaren.¹⁷⁹ Målsäganden kan genom att ge en fullmakt åt målsägandebiträdet under rättegången ge biträdet full behörighet att företräda målsäganden och att biträda åtalet. Undantas målsägandebiträdet från de möjligheter som målsäganden får genom att biträda åtalet kommer det att uppstå praktiska konsekvenser när det gäller att skilja ut vad som är tillåtet och inte.¹⁸⁰

Rätt till målsägandebiträde tillkommer även de målsägande som inte för talan och formellt sett inte är att betrakta som part. Rättegångsbalkens regler om rättshjälpsbiträde ska därför gälla även målsägandebiträden. De rättegångshandlingar som ett målsägandebiträde företar i målsägandens närvaro antas vara godkända av målsäganden om målsäganden inte genast invänder.¹⁸¹

För att målsägandebiträdet ska kunna fullgöra sina uppgifter har biträdet i vissa fall givits rätt att agera självständigt utan att målsäganden är närvarande. Det gäller t.ex. kontakt med polis, åklagare och domstol när det är fråga om att framföra målsägandens önskemål i praktiska frågor och önskemål inför huvudförhandlingen eller begäran att få ta del av handlingar i målet. Självklart kan målsägandebiträdets självständighet aldrig sträckas så långt att målsägandebiträdet tillåts vidta handlingar som kan leda till rättsförlust för målsäganden.¹⁸² Målsägandebiträdet bör för målsägandens räkning kunna begära att huvudförhandlingen ska hållas inom stängda dörrar eller att förhöret med målsäganden ska ske utan att den tilltalade är närvarande.¹⁸³

När det gäller målsägandebiträdets behörighet att ställa frågor under rättegången, verkar praxis vara varierande. Målsägandebiträdet har enligt lag alltid rätt att ställa kompletterande frågor till målsäganden. Detta gäller oavsett om åtalet biträds eller inte. Vid övriga förhör har biträdet samma rätt som målsäganden att ställa frågor, frågerätt föreligger uttryckligen endast när åtalet biträds eller vid skadeståndstalan.¹⁸⁴ Advokat Janet Hagbohm brukar alltid biträda åtalet eftersom det då ges ökad möjlighet att ställa frågor.¹⁸⁵ Det torde dock inte finnas några formella hinder för att tillåta ett målsägandebiträde att ställa frågor i andra fall om frågorna är relevanta. Målsägandebiträdets uppgift att ta tillvara målsägandens intressen bör inte hindras av en alltför strikt processledning.¹⁸⁶

Enligt brottsofferutredningen finns det skäl som talar för att frågerätten bör utvidgas. Det förekommer att målsäganden vid ett senare tillfälle avser att

¹⁷⁹ Ekelöf II sid. 60.

¹⁸⁰ NJA II 1988 sid. 222.

¹⁸¹ Bring sid. 242-243.

¹⁸² SOU 1986:49 sid. 97.

¹⁸³ SOU 1988:40 sid.126.

¹⁸⁴ SOU 1998:40 sid. 128f.

¹⁸⁵ Intervju med Advokat Janet Hagbohm 2004-04-14.

¹⁸⁶ Renfors, Sverne sid. 188.

föra en civilrättslig talan om skadestånd och därför inte för talan om detta i samband med brottmålet och i dessa fall kan det vara angeläget att målsägandebiträdet får ställa frågor även under brottmålsprocessen. En utvidgning av rätten att ställa frågor och möjligheterna att agera i rättegången bör gälla målsäganden, eftersom målsägandebiträdet inte bör ha större befogenheter än målsäganden. Det innebär också att målsäganden blir mer delaktig i rättegången. Utredningen anser därför att det finns skäl att utöka frågerätten men någon utvidgning har dock inte gjorts.¹⁸⁷

8.3.1 Målsägandebiträdets behörighet vid ett enskilt anspråk som handläggs under brottmålsrättegången

Målsägandebiträdets behörighet omfattar att företräda målsäganden i frågor om skadestånd som handläggs i samband med åtal för brott, om inte åklagaren har åtagit sig att förbereda och utföra målsägandens skadeståndstalan.¹⁸⁸ Vid införandet av målsägandebiträden ansågs det inte att målsäganden hade något särskilt behov av bistånd med att föra talan om enskilt anspråk.¹⁸⁹ Det har dock visat sig i praktiken att det är en viktig uppgift för målsägandebiträdet.

8.3.2 Målsägandebiträdets behörighet vid enskilt anspråk som handläggs i en separat process

Ursprungligen omfattades inte skadeståndsfrågor som avskiljts för att handläggas som ett vanligt tvistemål av målsägandebiträdets behörighet. I och med reformen 1994 kvarstår målsägandebiträdets uppgifter även om talan avskiljs och handläggs enligt reglerna för tvistemål. Skälen för detta är att det är angeläget att ta tillvara alla möjligheter att stärka brottsoffrens ställning. Stödet ska inte vara beroende av hur målet handläggs hos domstolen.¹⁹⁰

När en fråga om enskilt anspråk avskiljs från brottmålet är det på grund av att en fortsatt gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter och att ersättningsfrågan är komplicerad. Att inte hjälpa målsäganden i dessa fall är enligt förarbetena direkt olämpligt eftersom det rör sig om de med komplicerade fallen. Det kan vara av stor betydelse för dem som fått målsägandebiträde i brottmålet att även få stöd och hjälp av biträdet vid utförandet av talan om enskilt anspråk i en separat process. Målsägandebiträde förordnas för dem som utsatts för allvarliga brott eftersom omständigheterna är sådana att det finns ett särskilt behov av stöd och hjälp. Det är rimligt att stödet även omfattar skadeståndstalan som

¹⁸⁷ SOU 1998:40 sid. 129.

¹⁸⁸ SOU 1998:40 sid. 126.

¹⁸⁹ Renfors, Sverne sid. 188.

¹⁹⁰ Prop. 1993/94:26 sid. 25.

avskilts från brottmålet, särskilt som målsägandebiträdets uppgift när det gäller frågor om skadestånd har fått en mer central roll i praktiken.¹⁹¹

När en dom överklagas endast i skadeståndsdelen kvarstår målsägandebiträdets behörighet utan inskränkningar och här finns inga undantag för s.k. småmål. Detta beror på att det är ett enskilt anspråk som har handlagts tillsammans med brottmålet.¹⁹² Målsägandens rätt till målsägandebiträde i det avskilda skadeståndsmålet gäller endast om målsäganden redan från början, det vill säga i brottmålet har ett målsägandebiträde och skadeståndstalan avskiljs med stöd av reglerna i 22 kap 5 § rättegångsbalken. Det kan alltså inte bli fråga om att förordna målsägandebiträde i ett tvistemål om enskilt anspråk av brott för den som inte har målsägandebiträde förordnat för sig i brottmålet. De hänvisas istället till att söka allmän rättshjälp.¹⁹³

Målsägandebiträdets behörighet kvarstår inte om skadeståndsfrågan avskiljs på någon annan grund än den som finns i 22 kap 5 § rättegångsbalken, det vill säga att en fortsatt gemensam handläggning med brottmålet skulle leda till väsentliga olägenheter. Behörigheten att föra talan om enskilt anspråk för målsägandens räkning upphör om åtalet läggs ner eller avvisas. Målsägandebiträdets behörighet omfattar inte heller skadeståndsfrågor utanför domstolen såsom krav mot försäkringsbolag eller brottsskadeersättning hos Brottsoffermyndigheten.¹⁹⁴

Lagrådet var kritisk till utvidgningen av målsägandebiträdets behörighet att företräda målsäganden även vid tvistemål som avskilts från brottmålet eftersom de menade att det leder till en viss obalans mellan parterna. Så länge som det enskilda anspråket handläggs tillsammans med ansvarsfrågan så hjälper normalt målsägandebiträdet målsäganden och en offentligförsvare hjälper de tilltalade med det enskilda anspråket. Parterna är då relativt jämställda även om den tilltalade kan bli skyldig att betala en del av kostnaderna för sitt försvar. Särbehandlas det enskilda anspråket kan den offentlige försvararen inte längre biträda den tilltalade i denna del. Den tilltalade kan här oftast få allmän rättshjälp och måste då betala rättshjälpsavgift. Målsäganden får däremot juridisk hjälp genom sitt biträde utan att behöva betala någon del av den kostnaden.¹⁹⁵

Lagrådet menar att det kan ifrågasättas om det här är förenligt med likställighetsprincipen, att parterna ska vara likställda. Det ska noteras att målsägandens förmåner inte är knutna till dennes processuella ställning och inte är till för att parera ett ekonomiskt underläge. Angelägenheten att stödja den som har drabbats utav brott bör inte få den konsekvensen att han får en fördel gentemot den som begått brottet i en process som gäller omfattningen

¹⁹¹ Prop. 1993/94:26 sid.25.

¹⁹² SOU 1998:40 sid. 92, Renfors, Sverne sid. 186,189.

¹⁹³ NJA II 1994 sid. 113.

¹⁹⁴ Renfors, Sverne sid. 189.

¹⁹⁵ Prop. 1993/94:26 sid. 24.

av kompensation till brottsoffret.¹⁹⁶ Lagrådet anser att en acceptabel likhet kan uppnås genom att den offentlige försvararen får fortsätta att biträda svaranden även om det enskilda anspråket kommer att handläggas separat, men anför att störst likställighet uppnås om båda parter är hänvisade till att söka rättshjälp.¹⁹⁷

8.4 Överklagande

Det anses inte ingå i målsägandebiträdets uppgifter att hjälpa till med ett överklagande i ansvarsdelen. I RH 1996:126 uttalar hovrätten att det inte ingår i målsägandebiträdets uppgifter att hjälpa till med överklagande i ansvarsdelen om åklagaren valt att inte överklaga. Målsägandebiträdets behörighet kan inte anses omfatta överklagande av tingsrättens dom, när åtal och skadeståndsanspråk har lämnats utan bifall. Hovrätten skriver att det inte torde finnas någon behörighet för målsägandebiträdet att företräda målsäganden i högre rätt i det fall åtalet ogillats. Det leder till att det inte ingår i målsägandebiträdets uppgifter att hjälpa målsäganden med överklagande i ansvarsdelen om åklagaren valt att inte överklaga en dom där tingsrätten ogillat åtalet.

Utgången i målet är enligt Renfors, Sverne rimlig eftersom den stämmer väl överens med att ett målsägandebiträde inte ska förordnas om åklagaren avstår från att fullfölja talan i målet. Av ordalydelsen i 3 § sista stycket lagen om målsägandebiträde, kan det utläsas att situationen inte begränsas till om en fällande dom i ansvarsdelen har meddelats, eftersom det sägs att målsägandebiträdets uppgift kvarstår om tingsrättens dom överklagas endast när det gäller det enskilda anspråket. Vad som gäller i det fall där ansvarstalan och skadeståndstalan ogillats av tingsrätten och enbart målsäganden överklagar skadeståndstalan får hittills vara osagt. Bestämmelsen täcker enligt sin ordalydelse endast det fallet att tingsrättens dom överklagats avseende det enskilda anspråket. Med en bokstavstrogen tolkning skulle inte målsägandebiträdets uppdrag kvarstå i Högsta domstolen om hovrättens dom överklagas enbart i skadeståndsdelen detta var enligt förarbetena inte avsikten. Högsta domstolen har i flera fall där hovrättens dom i skadeståndsdelen överklagats gett målsäganden fortsatt biträde av målsägandebiträdet i Högsta domstolen.¹⁹⁸

Högsta domstolen menar att enligt 1 § andra stycket lagen om målsägandebiträde får ett målsägandebiträde förordnas i högre rätt om åklagaren eller den tilltalade har överklagat domen i ansvarsdelen. Det innebär att när en dom överklagas i ansvarsdelen endast av målsäganden är ett målsägandebiträde inte behörigt att biträda i denna del. Av detta följer att det inte kan anses ingå i målsägandebiträdets uppgifter att hjälpa till med ett överklagande i ansvarsdelen. Målsägandebiträdets roll är däremot att bistå

¹⁹⁶ Prop. 1993/94:26 sid.24.

¹⁹⁷ Prop. 1993/94:26 sid. 25.

¹⁹⁸ Renfors, Sverne sid.190.

med att föra talan om enskilt anspråk i högre rätt när domen överklagats såväl i ansvarsfrågan som i skadeståndsfrågan oavsett vem som har överklagat. Målsägandebiträdets uppgift kvarstår också om domen överklagats endast i fråga om det enskilda anspråket.¹⁹⁹

8.5 Avslutning

Vad ett målsägandebitråde får och inte får göra regleras inte så utförligt i lagen. Det är istället upp till domstolen att avgöra vad de finner lämpligt genom materiell processledning och kan t.ex. välja att tillåta målsägandebiträdet att ställa frågor till den tilltalade och vittnen även om åtalet inte biträds. Biträds åtalet har målsägandebiträdet samma rätt som åklagaren att ställa frågor.

Målsägandebiträdet har behörighet att biträda målsäganden vid ett enskilt anspråk oavsett om det handläggs i ett brottmål eller om det avskiljs från brottmålet, dock inte vid enskilt åtal eller vid överklagande av endast ansvarsdelen.

¹⁹⁹ NJA 1999 s 781.

9 Hur har införandet av målsägandebiträden påverkat rättegångens förlopp?

9.1 Inledning

Införandet av målsägandebiträden innebar en processuell nyordning i domstolsprocessen. Hur har då detta påverkat rättegången, har det gett brottsoffer ökat stöd? Av Domstolsverkets rapport och brottsofferutredningens undersökning så framgår det att målsägandebiträdesreformen i väsentligt avseende har bidragit till att stärka brottsoffrens ställning och det har haft en kvalitetshöjande effekt på det rättsliga förfarandet.²⁰⁰ Allt är dock inte positivt, tyngdpunkten av målsägandebiträdets arbete verkar ha förlagts till domstolen och koncentrerats till det enskilda anspråket och det betyder att målsägandens behov av stöd och hjälp under förundersökningen har blivit eftersatt och det var ju inte det som var tanken med reformen.²⁰¹

I rapporten konstateras också att målsägandebiträdesreformen inte har inneburit några egentliga organisatoriska konsekvenser för rättsväsendet. Ekonomiskt har det dock haft betydande konsekvenser eftersom kostnaderna för målsägandebiträden har ökat i snabb takt.²⁰²

9.2 Förundersökningen

Domstolsverkets utvärdering av lagen om målsägandebiträde visar att nästan hälften av förordnandena av målsägandebiträde sker först när åtal väckts. En tredjedel av de tillfrågade åklagarna anser att reformen inte inneburit någon förbättring av kvaliteten på förundersökningen, medan några andra menar att det har haft en marginell effekt och de övriga anser att de har haft en inverkan på kvaliteten. De framhåller att det är lättare att få målsäganden att medverka i förundersökningen, att målsäganden har blivit tryggare samt att kvaliteten på målsägandeförhören har ökat. Ett stort antal av åklagarna anser att enskilda anspråk utreds bättre än innan reformen. Antalet återtagna anmälningar har också minskat och åklagaren kan koncentrera sig på ansvarsdelen och kan vara mer objektiv.²⁰³

²⁰⁰ SOU 1998:40. sid. 122.

²⁰¹ DV rapport 1996:2 sid. 59.

²⁰² DV rapport 1996:2 sid. 58.

²⁰³ DV rapport 1996:2 sid. 42.

En stor del av advokaterna som tillfrågats har inte haft några synpunkter. De som ser en förändring anser att målsäganden blivit tryggare, att kvaliteten på förhören ökat, att de enskilda anspråken utreds bättre och att utredningen blir fullständigare.²⁰⁴ I de ärenden där målsägandebiträde har förordnats redan under förundersökningen verkar detta ha medfört en kvalitetshöjning.²⁰⁵

Av de personer som har intervjuats i Sahlins undersökning säger några att målsägandebiträdet inte gjort särskilt mycket och att de är besvikna över att de inte fått mer information inför rättegången. Andra tillfrågade har mer positiva erfarenheter och har träffat mer aktiva målsägandebiträden. Den enda slutsats som kan dras av detta är att insatserna varierar. De flesta anser dock att det känns bra att ha ett eget biträde vid sin sida under rättegången.²⁰⁶

När det gäller kontakten med målsägandebiträdet innan huvudförhandlingen så visar undersökningen på ett varierande resultat. En del har blivit väl informerade och har träffat målsägandebiträdet i god tid före rättegången. Medan andra inte har haft någon förberedande kontakt utan träffat sitt målsägandebiträde först i tingshuset. Erfarenheterna från det är inte så positiva eftersom målsäganden inte känner att det finns något direkt stöd från biträdet.²⁰⁷

9.3 Huvudförhandlingen

Den dominerande åsikten bland de åklagare som deltagit i Domstolsverkets utvärdering har varit att en kvalitetshöjning har skett vid domstolsförfarandet. De enskilda anspråken utreds bättre och det är lättare att genomföra huvudförhandlingen. Målsägandeförhören håller högre kvalitet och målsäganden kommer bättre förberedd till huvudförhandlingen. Andra synpunkter som framförts är att åklagarens roll blivit mer objektiv och att åklagaren kan koncentrera sig mer på ansvarstalan. De enskilda anspråken som avskiljts för handläggning som tvistemål har blivit färre. De påpekar också att målsäganden generellt har blivit tryggare i sin roll och att målsägandens ställning i processen har stärkts.²⁰⁸

Även flertalet av advokaterna är av den uppfattningen att målsägandebiträdesreformen har lett till en kvalitetshöjning av domstolsförfarandet. De enskilda anspråken behandlas bättre, det är lättare att genomföra huvudförhandlingen och förhören med målsäganden har högre kvalitet.²⁰⁹ Advokat Janet Hagbohm anser att utredningen av brottmålet under rättegången har blivit bättre i och med införandet av

²⁰⁴ DV rapport 1996:2 sid. 43.

²⁰⁵ DV rapport 1996:2 sid. 57.

²⁰⁶ Sahlin sid. 123.

²⁰⁷ Sahlin sid. 125.

²⁰⁸ DV rapport 1996:2 sid. 43f.

²⁰⁹ DV rapport 1996:2 sid. 44.

målsägandebiträden. Hon menar att brottsoffret är lika viktigt för rättegången som den tilltalade. Införandet av målsägandebiträden har hjälpt till att lyfta upp målsäganden genom att det bidragit till att utredningen blivit bättre.

Av de domstolar som ingått i undersökningen har ungefär 20 % svarat att målsägandebiträdesreformen inte inneburit någon förändring av kvaliteten på domstolsförfarandet. Majoriteten anser dock att kvaliteten har påverkats på ett eller annat sätt. Flertalet anser att det har skett en kvalitetshöjning beträffande de enskilda anspråken. Ett stort antal domstolar har svarat att det är lättare att genomföra huvudförhandlingen om det finns ett målsägandebitråde och att färre huvudförhandlingar har ställs in. En del har påtalat att målsägandens ställning har stärkts och att målsägandebiträdet har ett lugnande inflytande på målsäganden.²¹⁰

Undersökningens resultatet visar att lagen om målsägandebiträden i stort sett tillämpas som avsetts. På de områden där det finns tillämpningsproblem verkar det som om problemen snarare är en följd av lagstiftningens utformning än att den praktiska tillämpningen avviker från vad som var avsikten med lagen.²¹¹

De personer som intervjuats i Sahlins undersökning anser att även i de fall där målsägandebiträdet har varit relativt passivt under rättegången så uppskattade personen att ha någon vid sin sida. Målsägandebiträdet är ofta aktivt när det gäller skadeståndstalan men att målsäganden ska svara på de personliga frågor som ställts för att belysa talan verkar ofta komma som en överraskning och upplevs ofta som pressande.²¹²

Den största fördelen med ett målsägandebitråde var enligt de intervjuade personerna att ha ett juridiskt ombud vid sin sida, såväl symboliskt som bokstavligt under rättegången.²¹³ De gärningsmän som medverkat i undersökningen har uppgett två helt olika intryck, den ena ansåg att målsägandebiträdet inte gjort någonting alls medan den andre ansåg att målsägandebiträdet delvis tagit över åklagarens roll och antydde att han begått brott som inte hörde till målet.²¹⁴

En kvinna tyckte att hennes målsägandebitråde inte var ett tillräckligt stöd för att hon under rättegången skulle våga berätta hur hon upplevt brottet. Hon kände samtidigt att åklagaren inte engagerade sig i målet utan förlitade sig på målsägandebiträdet. I senare rättegångar valde hon därför att avstå från målsägandebitråde och hennes bedömning var att åklagaren då engagerade sig betydligt mer under rättegången.²¹⁵

²¹⁰ DV rapport 1996:2 sid. 44.

²¹¹ DV rapport 1996:2 sid. 58.

²¹² Sahlin sid. 127.

²¹³ Sahlin sid. 139.

²¹⁴ Sahlin sid. 127.

²¹⁵ Sahlin sid. 131.

Sahlin beskriver rättegången som ett interagerande mellan tre parter gärningsman, brottsoffer och rättsväsendet och de är ömsesidigt relaterade till varandra. Hon menar att avsikten med målsägandebiträden är att ge brottsoffer ett stöd i rättegången och att stärka deras position i förhållande till rättsväsendet. Målsägandebiträdet ska förbereda brottsoffret inför rättegången och hjälpa dem med att utveckla sin berättelse och sina intressen. Målsäganden kommer därmed att fungera bättre i rätten och det stärker domstolens förutsättningar att utföra sitt arbete. Brottsoffrets intresse uttrycks framförallt genom det enskilda anspråket och där har målsägandebiträdet också en stor roll att spela i styrkerelationen mellan brottsoffer och gärningsman. Eftersom det i praktiken är staten som driver in skadeståndet så har målsägandebiträdet också en indirekt inverkan på förhållandet mellan rättsväsendet och staten.²¹⁶

Målsägandebiträdet har en dubbel funktion, de ska både ge stöd till brottsoffret och underlätta rättsskipningen.²¹⁷ Målsägandebiträdet verkar fylla en funktion på samma sätt som den offentlige försvararen gör i relationen mellan den tilltalade och målsäganden. Den tilltalade kan få uppfattningen att skadeståndsanspråk och anklagelser enbart kommer från målsägandebiträdet och vänder eventuell ilska och bitterhet mot biträdet istället för emot målsäganden. På samma sätt blir försvararen en buffert för målsägandens reaktioner mot gärningsmannen, brottet kan ställas i skuggan av en aggressiv advokat. Målsägandebiträdet bidrar till en symmetri så att båda sidor kan tona ner sin frustration över den andre och istället rikta den mot ombudet.²¹⁸

9.3.1 Enskilda anspråk

Mycket talar för att reformen har haft en kvalitetshöjande effekt på domstolsförfarandet. Detta kan enligt Domstolsverkets rapport bero på att enskilda anspråk behandlas bättre och att målsäganden kommer bättre förberedd till huvudförhandlingen. Målsägandens ställning har stärkts även på andra sätt men det är framför allt de enskilda anspråken som är bättre förberedda och talan om enskilt anspråk utförs på ett bättre sätt än innan reformen.²¹⁹

De flesta intervjupersonerna i Sahlins undersökning tror att skadeståndet blev högre på grund av målsägandebiträdets medverkan. Alla ansåg inte att det var värt priset att i form av mer personliga frågor där målsäganden förväntas beskriva hur brottet påverkat henne/honom inför ögonen på gärningsmannen och alla uppskattade inte att göra detta offentligt. Särskilt obekvämt upplevdes det att öppet tala om för alla närvarande hur man lidit skada och sedan offentligt ifrågasättas av försvaret. De ansåg att de hade

²¹⁶ Sahlin sid. 4-6.

²¹⁷ Sahlin sid. 139.

²¹⁸ Sahlin sid. 140.

²¹⁹ DV rapport 1996:2 sid. 57.

behövt mer stöd när de utfrågades av försvarsadvokaten eftersom många var oförberedda på det.²²⁰

9.4 Ökat antal förordnanden och ökade kostnader

Riksrevisionsverket har undersökt varför kostnaderna för bland annat målsägandebiträden har ökat under perioden 1996-2000. De har kommit fram till att kostnaderna för målsägandebiträden har ökat markant, från att ha uppgått till 32 miljoner kronor 1996 till att år 2000 nästan uppgå till 73 miljoner kronor. Under den här perioden har antalet förordnanden ökat med hela 78 %.²²¹

Den huvudsakliga förklaringen till att kostnaderna har ökat är att antalet förordnanden har ökat under den nämnda perioden. Att förordnandena har ökat menar RRV kan förklaras med att kunskapen hos dem som arbetar med brottsoffer är större. Framförallt har polis och åklagare blivit bättre på att informera, även medias ökade uppmärksamhet på brottsoffer kan ha haft betydelse för allmänhetens medvetenhet om möjligheten att få målsägandebiträde. De ökade antalet förordnanden tillsammans med ökad timkostnad svarar nästan för hela kostnadsökningen. Undantaget är år 2000 då rättegångarna efter branden i Göteborg och mordet i Malexander som var två omfattande rättegångar, svarade ensamma för ungefär en tredjedel av ökningen. Det var ett stort antal målsägande och ett flertal målsägandebiträden. Båda målen överklagades till hovrätten. Kostnaderna för målsägandebiträden i dessa mål uppgick till nästan 6,5 miljoner kronor.²²²

Sammanfattningsvis tror RRV att den huvudsakliga orsaken till att antalet förordnanden har ökat beror på den ökade medvetenheten hos brottsoffer och de som arbetar med om möjligheten att få målsägandebiträde och att domstolarna blivit mer generösa.²²³ Den ökade medvetenheten om möjligheten att få målsägandebiträde har kommit för att stanna tror RRV. De tror dock inte att antalet förordnanden kommer att öka i samma takt som hittills, utan att ökningen kommer att avta de närmaste åren men att kostnaderna kommer att förbli på en hög nivå. Händelserna som Göteborgsbranden och Malexandermorden är unika och går naturligtvis inte att förutse.²²⁴ Lagändringen som genomfördes 2001 och som ger möjlighet till målsägandebiträden vid bland annat överträdelse av besöksförbud kommer sannolikt att medföra en ökning.²²⁵

²²⁰ Sahlin sid. 139f.

²²¹ RRV rapport 2001:30 sid. 8.

²²² RRV rapport 2001:30 sid. 9, 47.

²²³ RRV rapport 2001:30 sid. 47, 54.

²²⁴ RRV rapport 2001:30 sid. 10.

²²⁵ RRV rapport 2001:30 sid. 54.

9.5 Avslutning

Att utvärdera lagen om målsägandebiträde, har inte varit helt enkelt eftersom de undersökningar som gjorts har några år på nacken. Den senaste rapporten är den som gjorts av RRV och den ser enbart till kostnadsökningen.

Införandet av målsägandebiträden har medfört att det är lättare att få målsäganden att medverka under förundersökningen. Målsäganden har blivit tryggare och kvaliteten på förhören har ökat. Det är positivt eftersom det var huvudsyftet med införandet av målsägandebiträden.

Den negativa kritik som framförts består främst i att målsägandebiträdet förordnas för sent och att målsägandebiträdet inte informerat målsäganden tillräckligt inför rättegången. Målsägandebiträdets insatser inför rättegången varierar men generellt sett så är det bättre med för mycket information än för lite. Att målsägandebiträdet har kontakt med målsäganden innan huvudförhandlingen medför att förtroendet för biträdet ökar i och med att målsäganden känner att biträdet är ett stöd.

Det stora flertalet anser att införandet av målsägandebiträden har inneburit en kvalitetshöjning av domstolsförfarandet. De förändringar som nämns är att målsäganden är mer förberedd, att åklagaren får en mer objektiv roll och att de enskilda anspråken utreds bättre.

För de tilltalade så kan införandet av målsägandebiträden ha medfört en ökad kostnad i och med att de enskilda anspråken behandlas bättre och skadeståndsbeloppen har ökat. Det är en negativ konsekvens om man ser det ur den tilltalades perspektiv. Sett ur brottsoffersynpunkt så är det istället positivt att målsägandebiträden bidragit till att skadeståndsbeloppen ökar.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att införandet av målsägandebiträden inneburit en förbättring för målsäganden när systemet fungerar som lagstiftaren avsett. Den kritik som framförts, att målsägandebiträden förordnas för sent och/eller inte är tillräckligt förberedd eller tillräckligt aktiv beror inte på lagens utformning utan det beror snarare på att de som förordnats inte gör vad de borde.

Att kostnaderna för målsägandebiträden har ökat förklaras med, en ökad medvetenhet om möjligheten att få målsägandebiträde och att domstolarna har blivit generösare med att förordna målsägandebiträden. Bakom denna kostnadsökning ligger alltså ett ökat antal förordnanden och det måste ses som ett tecken på att lagen används som avsett.

10 Avslutande kommentarer

Målsägandebiträden infördes i rättegången för att stärka brottsoffrets ställning vid allvarliga och integritetskränkande brott. Syftet med den här uppsatsen har varit att se hur lagen om målsägandebiträde fungerar och hur införandet av målsägandebiträden har påverkat rättegången.

Att hitta aktuellt material förutom propositioner har inte varit lätt, eftersom det inte finns så mycket att tillgå. Den senaste och enda utvärderingen som finns när det gäller målsägandebiträden är från 1996. Det har skett en hel del ändringar i lagstiftning och ny praxis har tillkommit sedan dess så jag anser att det är tid att en ny utvärdering görs.

Under arbetet med uppsatsen har jag märkt att kännedomen om målsägandebiträden bland allmänheten är liten. Möjligheten till målsägandebiträde är inget folk i allmänhet känner till utan de är beroende av den information som lämnas av polis och åklagare.

Möjligheterna att förordna målsägandebiträde har successivt utökats till att omfatta allt fler brott och det är helt i linje med den ökade fokuseringen på brottsoffer. Det borde även kunna ses som ett tecken på att lagstiftningen fungerar bra och därför kan utökas. De lagändringar som har gjorts är i princip utökningar av lagen till att omfatta fler brott, först så att alla sexualbrott omfattas och senast brotttagandet av kravet på brottsbalksbrott. Kraven för förordnanden vid våldsbrott har sänkts. Det har även gjorts en del förtydliganden och språkliga ändringar.

Införandet av en särskild företrädare för barn vid brott mot minderåriga fyller ett tomrum. Tidigare fick en god man förordnas för att kunna ge målsägandebiträdet rättegångsfullmakt och se till att barnets intressen tillgodoses under rättegången när det fanns en nära relation mellan vårdnadshavaren och den misstänkte.

När det gäller målsägandebiträde för efterlevande har det diskuterats om möjligheterna för att förordna målsägandebiträde bör utvidgas och vilka efterlevande som bör anses vara målsägande men någon utvidgning har ännu inte gjorts. Det är istället rättegångsbalkens regler om vem som är att anse som målsägande som gäller och så måste förutsättningarna i lagen om målsägandebiträde vara uppfyllda. Av praxis dras slutsatsen att domstolarna är ganska generösa med förordnanden av målsägandebiträde för efterlevande när det gäller uppmärksammade brott.

Vem bör då förordnas som målsägandebiträde? Min åsikt är att eftersom målsägandebiträdet har till uppgift att informera om rättegången och oftast för talan om enskilt anspråk så bör det vara en jurist med vana att hantera personer som utsatts för brott. Målsägandens förtroende för biträdet är oerhört viktigt och det har visat sig att målsäganden ofta önskar anlita en

jurist som de tidigare har haft kontakt med. Av hovrättens resonemang i RH 1999:22 drar jag slutsatsen att målsägandens behov av hjälp och stöd väger tyngre än ökade kostnader för resor. När det gäller valet av målsägandebitråde finns det inga särskilda rekommendationer förutom att det ska vara en lämplig person. Utses en advokat så ska advokatsamfundets regler om god advokatsed följas. Det innebär att den som är målsägandebitråde inte ska ha företrätt den tilltalade som offentlig försvarare tidigare, försvararen får inte heller ha varit målsägandebitråde åt målsäganden. Detta kanske kan leda till att det sker en specialisering bland advokater, antingen målsägandebitråde eller offentlig försvarare för att undvika denna situation. Även Janet Hagbohm tror att det finns en risk för specialisering, för att undvika eventuella jävsituationer.

Byte av målsägandebitråde förekommer sällan. För att få byta biträde så krävs att det är påkallat med hänsyn till förhållandena i målet. Av NJA 1994 s 596 kan utläsas att det är befogat med byte när målsäganden saknar förtroende för målsägandebiträdet. Ett förtroendefullt förhållande är A och O mellan målsäganden och målsägandebiträdet och saknas det så är förutsättningarna för ett lyckat samarbete avsevärt mindre. Även entledigande av målsägandebitråde är ovanligt. Det förekommer dock om åklagaren t.ex. lägger ner åtalet till viss del eller när målsäganden inte behöver höras i rätten. Det finns även möjlighet att entlediga ett målsägandebitråde som missköter sig.

Mitt intryck när det gäller tidpunkten för förordnande av målsägandebitråde är att målsägandebitråde ofta kan förordnas tidigare än vad som görs idag. Ser man till vad som uttalats i förarbetena så är många av målsägandebiträdet uppgifter förlagda till förundersökningen och förordnas målsägandebitråde först sedan åtal väckts så går en del av syftet med målsägandebiträden förlorat. Förhållandet har påtalats i alla undersökningar som behandlar målsägandebiträden men det har inte gjorts något för att förbättra detta.

En av målsägandebiträdets viktigaste uppgifter är att ge stöd och hjälp under förundersökningen, att sitta med vid förhör och att förklara för målsäganden vilka uppgifter som är viktiga. En förklaring till att målsägandebiträden inte är närvarande vid förhör under förundersökningen i den utsträckningen som det var avsett, kan vara att målsägandebiträden inte förordnas så tidigt som det avsågs i förarbetena.

Målsägandebiträdet ska tillvarata målsägandens intressen, vad är då målsägandens intresse? Är det att slippa medverka överhuvudtaget, att få gärningsmannen dömd, att få högt skadestånd, att känna att rättegången går bra och blir så skonsam som möjligt, att få sin röst hörd och känna att man tror på hennes berättelse? Alla de här faktorerna är viktiga för att målsäganden ska kunna känna att målsägandebiträdet är en trygghet och är lojal med målsäganden.

Åklagaren är bunden av objektivitetsprincipen och, därför kan det vara bra att i mål där den målsägande känner sig kränkt och söker upprättelse genom rättegången får tillgång till ett målsägandebiträde som helt och fullt står på målsägandens sida och tar tillvara målsägandens intressen och som inte är bunden av någon objektivitetsprincip, detta borde underlätta för alla parter.

Målsägandebiträdet har en viktig roll när det gäller att se till att inga kränkande frågor ställs till målsäganden. Svaret för att dessa irrelevanta frågor inte förekommer eller i vart fall inte besvaras ligger lika mycket på målsägandebiträdet som på försvararen. Målsägandebiträdet har en mycket viktig uppgift när det gäller att bemöta dessa frågor och ska informera målsäganden om att hon inte behöver besvara frågorna.

Enligt förarbetena så är målsägandebiträdets huvuduppgift att ge stöd och hjälp till målsäganden inför och under rättegången. Av de undersökningar som gjorts så kan däremot den slutsatsen dras att målsägandebiträdets huvuduppgift har blivit att föra talan om enskilt anspråk. Jag ser ingen nackdel för målsäganden med att hjälp med skadeståndstalan har fått ökad betydelse. Det får dock inte inkräkta på uppgiften att ge stöd och hjälp till målsäganden, det finns dock vissa tendenser som pekar mot detta.

Att målsägandebiträdet i de allra flesta fall är den som för skadeståndstalan ser jag som en naturlig del i och med att de enskilda anspråken har fått ökad uppmärksamhet. Att de enskilda anspråken får ökad uppmärksamhet och behandlas bättre kan till en del förklaras med införandet av målsägandebiträden.

Det har diskuterats om det är fördelaktigt att enskilda anspråk handläggs gemensamt med brottmålet eller i en separat process. Som jag ser det så är det generellt sett bättre om skadeståndet handläggs samtidigt med brottmålet. Då behövs det bara en inställelse och båda parter har då hjälp av sina ombud, målsägandebiträde respektive offentlig försvarare.

De mål där det enskilda anspråket avskiljs är i regel mer komplicerade och då anser jag det motiverat med ett avskiljande för att kunna behandla båda delar bättre. Vad gäller den tilltalades möjlighet att få biträde är jag av den åsikten att försvararen bör få möjlighet att företräda sin klient även i en separat process för att få en mer balanserad process, som det är nu så är den tilltalade hänvisad till att söka rättshjälp. Det borde bli enklare och billigare om den tilltalade fick möjlighet att få hjälp av den offentlige försvararen istället för att söka rättshjälp.

Utvidgningen av behörigheten till att omfatta även enskilda anspråk som avskilts kritiserades av lagrådet. Som jag har uttryckt tidigare så har jag förståelse för detta och jag tycker att lagrådets förslag på lösning är bra. De menade att den offentlige försvararen bör få möjlighet att biträda svaranden även om målet handläggs separat, tyvärr har det inte genomförts. Det ska dock påpekas att det är ett fåtal fall där skadeståndet handläggs separat. Att det rör sig om ett fåtal mål betyder inte att det inte finns ett

behov av en förändring eftersom de målen oftast är de med komplicerade. Även om svaranden har möjlighet att söka rättshjälp så tror jag att det blir en bättre kontinuitet om den offentlige försvararen får fortsätta att biträda svaranden.

De som anser att ett målsägandebitråde är onödigt om det inte förs en skadeståndstalan har inte helt klart för sig vad ett målsägandebitråde gör eller är tänkt att göra. De är inte medvetna om att skadeståndstalan inte är den primära uppgiften enligt förarbetena. Eftersom det nu är så att ett målsägandebitråde ofta ansvarar för skadeståndstalan tror jag att ett målsägandebitråde bör vara jurist och jag tror inte heller att ett målsägandebitråde skulle kunna ersättas av en stödperson. Fördelarna med att ha en juridiskt utbildad person överväger också när det gäller att informera hur processen går till och för att kunna ta tillvara målsägandens intressen.

Målsägandebiträdets rätt att ställa frågor har diskuterats men några förändringar har inte genomförts. Under förundersökningen har målsägandebiträdet rätt att närvara vid alla förhör med målsäganden och att ställa frågor till målsäganden. Vid förhör med andra personer är det upp till förundersökningsledaren om målsägandebiträdet får ställa frågor. Under huvudförhandlingen har målsägandebiträdet rätt att ställa kompletterande frågor till målsäganden. Detta gäller även om åtalet inte biträds. Biträder målsäganden åtalet ger det ökad möjlighet för målsägandebiträdet att ställa frågor eftersom målsäganden då blir part i målet. Det är säkert anledningen till att den utökning av frågerätten som diskuterades i SOU: 1998:40 inte utretts vidare.

I det stora hela har införandet av målsägandebiträden haft en positiv påverkan på rättegången. Det har bidragit till bättre förundersökningar och rättegångar. Min slutsats blir att införandet av målsägandebiträden helt klart har inneburit en förbättring av brottsoffrens situation. Möjligheterna till inflytande under förundersökning och rättegång för brottsoffer har ökat. Utredningen under förundersökningen har blivit bättre eftersom målsäganden känner sig tryggare. Huvudförhandlingen kan genomföras på ett bättre sätt då målsäganden informerats vad som kommer att hända och med ett biträde vid sin sida känner sig målsäganden tryggare.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

SFS 1988:609	Lag om målsägandebitråde
SFS 1999:997	Lag om särskild företrädare för barn
SFS 1947:948	Förundersökningskungörelse
Prop. 1987/88:107	Om målsägandebitråde
Prop. 1989/90:158	Om utvidgad rätt till målsägandebitråde m.m.
Prop. 1993/94:26	Om utvidgad rätt till målsägandebitråde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands
Prop. 1998/99:133	Särskild företrädare för barn
Prop. 2000/01:79	Stöd till brottsoffer
SOU 1986:49	Målsägandebitråde slutbetänkande
SOU 1998:40	Vad har gjorts vad bör göras
Ds 1992:24	Några brottsoffer frågor – utvidgad rätt till målsägandebitråde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands
NJA II 1988 nr 13	Lag om målsägandebitråde
NJA II 1994 nr 2	Utvidgad rätt till målsägandebitråde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands

Litteratur

Bring Carina, *Målsägandens olika reaktionsmöjligheter på ett brott*, UR Brottsoffrets rätt, Juristförlaget, Stockholm 1995, ISBN 91-75-98-726-0

Domstolsverket, *Målsägandebitråde – en utvärdering av tillämpningen av lagen om målsägandebitråde mm*, DV rapport 1996:2

Domstolsverket, *Reglering av ersättning till målsägandebitråde i en särskild taxa*, DV rapport 2002:3

Ekelöf Per Olof, Broman Robert, *Rättegång II*, 8:e upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm 1996, ISBN 91-38-50546-0

Fredriksson Max, Malm Ulf, *Brottsoffrens Rättigheter i brottmålsprocessen*, 2:a upplagan, Norstedts Juridik Fritzes, Stockholm 1995, ISBN 91-38-50489-8

Fritz Elisabeth, *Domstolen får inte bli ett forum för nya kränkningar*, Domkretsen nr 1 2003.

Heuman Lars, *Målsägande*, PA Norstedt & söners förlag, Stockholm 1973, ISBN 91-1-737011-6

Lindgren Magnus, Petterson Karl-Åke, Hägglund Bo, *Brottsoffer från teori till praktik*, Jure, Upplaga 1:3 Stockholm 2001, ISBN 91-7232-115-7

Lindgren Magnus, Qvarnström Jennifer, *Brottsoffren i rättsprocessen, en undersökning genomförd på uppdrag av rikspolisstyrelsen, riksåklagaren och domstolsverket*, 2003, ISBN 91-89475-19-4

Lindstedt Cronberg Marie, *Från målsägande till brottsoffer*
Målsäganderätten i ett historiskt perspektiv, UR Offer för brott – våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid, Nordic Academic press, Lund 2002, ISBN 91-89116-42-9

Ranch Christer, *HD slår fast: Merkostnad inget skäl för att neka byte av målsägandebiträde*, Advokaten 1995/2 sid. 6,18-19.

Renfors Cecilia, Sverne Ebba, *Rättshjälpslagen och annat rättsligt bistånd*
En kommentar, Nordstedts Juridik, Stockholm 1992, ISBN 91-38-505-38-02

Rikspolisstyrelsen, *Brottsoffer En handledning för Polisens del i lokalsamhällets brottsofferstödjande arbete*, RPS Rapport 2001:1

Riksrevisionsverket, *Varför blev det dyrare? Kostnadsutvecklingen för offentlig försvarare, målsägandebiträde och offentligt biträde*, Stockholm 2001, RRV Rapport 2001:30, ISBN 91 7498 465 9,

Sahlin, Ingrid, *Besöksförbud och målsägandebiträde: brottsoffers erfarenheter*, Lunds universitet Sociologiska institutionen, Lund 1997, Bilaga i SOU 1998:40

Övrigt material

Intervju med Advokat Janet Hagbohm 2004-04-14

Rättsfallsförteckning

Rättsfall från högsta domstolen

NJA 1994 s 596
NJÄ 1999 s 781
NJÄ 2002 s 439
NJÄ 1993 C 209

Rättsfall från Hovrätterna

RH 1988:104
RH 1988:125
RH 1990:33
RH 1993:29
RH 1997:120
RH 1999:22
RH 2001:1
RH 2001:13
RH 2002:1
Dom från Hovrätten över Skåne och Blekinge 2002-02-21 Mål nr Ö 445-02

Beslut från Advokatsamfundets disciplinnämnd

Advokaten 1999 nr 2 fall 1
Advokaten 1999 nr 2 fall 2